

DANIEL KEHLMANN

TILI

ROMAN

BOTIMET TOENA

DANIEL KEHLMANN

TILI

roman

Përktheu nga origjinali gjermanisht
Anna Kove (Anrila Spahija)

BOTIMET TOENA
Tiranë, 2020

Autori: Daniel Kehlmann
Titulli në origjinal: Tyll
Botoi në gjermanisht: Rowohlt Verlag GmbH, Reinbek bei
Hamburg

Me mbështetjen e Programit
"Europa Krijuese"
të Komisionit Europian

Me bashkëfincimin e Programit
"Europa Krijuese" të Bashkimit Europian.

Botuese: Irena Toçi

Kryeredaktore: Sonila Kapo
Redaktore: Diana Çuli
Korrektore letrare: Majlinda Bami
Përkujdesja grafike: Elsa Hajderaj
© i ilustrimit të kopertinës: Mirjana Madhi

ISBN 978-9928-327-38-3

© 2017 Rowohlt Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg
© në shqip Botimet Toena

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi
me asnjë lloj mjeti apo forme, as me fotokopje, pa lejen me shkrim
të mbajtësit të copyright-it.

BOTIMET TOENA

Rr. "M. Gjollësja", K. Postare 1420, Tiranë

Tel. +355 4 22 40 116

E-mail: info@toena.al

botimet.toena@gmail.com

www.toena.al

KËPUCËT

Lufta nuk na kishte mbërritur ende. Ne jetonim me frikë e shpresë dhe përpiqeshim të mos tërhiqnim zemërimin e Zotit mbi qytetin tonë, të rrethuar me mure të forta, me njëqind e pesë shtëpitë e tij, me kishën dhe varret, ku të parët tanë po prisnin ditën e kiametit.

U lutëm shumë për ta mbajtur larg luftën. Iu lutëm të Gjithëpushtetshmit dhe Virgjëreshës bujare, iu lutëm *Zoteshës së Pyllit* dhe *Njerëzve të Vegjël të Mesnatës*, Shën Gervinit, Shën Pjetrit rojtar, Evangjelist Gjonit dhe, për më shumë siguri, iu lutëm edhe *Melas së Vjetër*, e cila gjatë netëve, kur demonët mund të dilnin lirshëm, bridhte nëpër qiell, ndjekur nga shpura e saj. Iu lutëm njerëzve me brirë të kohëve të lashta dhe peshkopit Martin, i cili e kishte ndarë veladonin e tij me lypësin në kohë ngrice dhe më pas të dy ngrinë nga të ftohtët, vetëm për të kënaqur Zotin; sepse ç’vlen një gjysmë palltoje në dimër dhe, natyrisht, iu lutëm Shën Moricit, i cili zgjodhi vdekjen bashkë me një legion të tërë, vetëm të mos tradhtonte besimin e tij te Zot’ i madh e i vërtetë.

Taksidari vinte dy herë në vit dhe gjithnjë dukej i befasuar që akoma ishim aty. Tregtarët vinin herë pas here, por, meqë nuk blinin dhe aq shumë, ata tërhiqeshin shpejt në udhën e tyre e kështu bëhej mirë edhe për ne. Nuk kishim nevojë për asgjë nga bota e largët dhe as nuk mendonim për të, derisa një mëngjes, një karrocë e mbuluar, e tërhequr nga një gomar, rrëshqiti nëpër rrugën tonë kryesore. Ishte ditë e shtunë dhe kishte pak kohë që pat ardhur pranvera; përroi që fryrë me ujë të shkrirë dhe, përmbi fusha, që në atë kohë dukeshin shterpe, sapo kishim hedhur farat e të mbjellave.

Tenda prej kanavace të kuqe velash ndrej mbi karrocë. Një grua e moshuar që kapur para saj. Trupi i dukej si torbë, fytyra si prej lëkure të regjur dhe sytë si kopsa të zeza, të vogla. Një grua më e re, me quka në faqe dhe flokë të errët qëndronte prapa saj. Por, në karrocë ishte ulur edhe një burrë, që e njohëm menjëherë, megjithëse nuk kishte qenë aty kurrë; ata që e panë të parët e njohën dhe e thirrën në emër, edhe të tjerët pas tyre nisën të bërtisnin me shpejtësi ere kudo e si në kor: “Tili është këtu!”, “Ka ardhur Tili!”, “Shikoni, Tili është këtu!”. Nuk mund të ishte askush tjetër.

Madje, përmbi ne ranë edhe fletushka. Ato erdhën përmes pyllit, i solli era me vete, i sollën tregtarët;

përrjashta në botën e madhe dukej se ishin shtypur më shumë prej tyre, nga sa mund të numëronte dikush. Në to shkruhej për anijet me gaztorë dhe për çmenduritë priftërore, për Papën e keq të Romës dhe për djallin Martin Luter nga Wittenberg-u, për magjistarin Horridus, për Doktor Faustin, për heroin e tryezës së rrumbullakët, Gavainin e, natyrisht, edhe për atë, Til Ulenshpigelin, i cili tani kishte ardhur vetë pranë nesh. Ne e njihnim jelekun e tij me pulla, e njihnim kapuçin e tij të fryrë dhe pallton me gëzof viçi, e njihnim fytyrën e tij të rreshkur, sytë e vegjël, faqet e futura si në shpellë dhe dhëmbët si të lepurit. Pantallonat e tij ishin prej stofi të mirë, këpucët prej lëkure të hollë, por duart i kishte si duar hajduti ose duar shkronjësi, që nuk kishin punuar kurrë: e djathta mbante frerët, e majta kamxhikun. Sytë i flakërinin dhe përshëndeste sa andej këndej.

- Si quhesh ti? - pyeti ai një vajzë.

Vajza e vogël heshti, sepse nuk e kuptonte sesi mund të të fliste dikush, që ishte i famshëm.

- Hë, ma thuaj!

Kur ajo foli dhe i tha se quhej Marta, ai vetëm buzëqeshi, sikur ta kishte njohur prej kohësh.

Pastaj e pyeti me shumë vëmendje, thua se kishte rëndësi për të: - Dhe, sa vjeç je?

Ajo pastroi fytyrën dhe ia tha. Në dymbëdhjetë vitet e jetës së saj, nuk kishte parë si sytë e tij. Mund të

ketë sy si këta në qytetet e lira të perandorisë dhe në Oborret e princërve, por kurrë më parë askush me sy të tillë nuk kishte ardhur te ne.

Marta nuk e dinte që një forcë e tillë, një pamje e tillë shpirti mund të fliste nga një fytyrë njerëzore. Një ditë ajo do t'i tregonte burrit të saj dhe, shumë më vonë, nipërve të saj të mrekullueshëm, të cilët mendonin se Ulenshpigeli ishte një figurë përrallash të vjetra, se ajo e kishte parë atë me sytë e saj.

Karroca ishte rrokullisur tashmë gjatë, sytë e tij ishin hedhur diku tjetër, për të tjerë njerëz në anë të rrugës. “Tili ka ardhur këtu!”, bërtitnin përsëri nëpër rrugë: “Tili është këtu!”, bërtitnin edhe nga dritaret; “Tili është këtu!”, bërtitën edhe nga sheshi i kishës, mbi të cilin po rrëshqiste ndërkohë karroca e tij. Ai flakëriu kamxhikun dhe u ngrit në këmbë.

Karroca u shndërrua me shpejtësi rrufeje në skenë. Të dy gratë e palosën tendën, djali i lidhi flokët bishtalec, vuri mbi ta një kurorë të vogël, hodhi mbi supë një copë stofi ngjyrë purpuri; grua ja më e vjetër qëndroi para karrocës, ngriti zërin dhe filloi të këndojë një lirikë. Dialekti i saj kishte theks jugor, si të qyteteve të mëdha të Bavarisë dhe nuk ishte e lehtë për t’u kuptuar, por ne e kuptuam se bëhej fjalë për një grua dhe një burrë, që e donin njëri-tjetrin dhe nuk mund të bashkoheshin, sepse i ndante një liqen;

Til Ulenshpigeli mori një leckë blu, u gjunjëzua, e shkundi, duke e mbajtur në njërën anë të fiksuar, në mënyrë që ta shpaloste vullshëm; e tërhoqi dhe e vërtiti sërish majtas-djathtas, e tërhoqi, e vërtiti sërish, dhe, ndërsa ai u gjunjëzua nga njëra anë e gruaja në anën tjetër, bluja po dallgëzonte midis tyre; e me të vërtetë dukej sikur kishte ujë dhe valë, që herë ngjiteshin përpjetë e herë zbrisnin tatëpjetë egërsisht, sikur asnjë anije të mos mund të lundronte dot mbi to.

Kur gruaja u ngrit dhe pa valët me një fytyrë të tmerruar, ne e vumë re menjëherë sa e bukur ishte. Ndërsa qëndronte atje, me krahët e shtrirë drejt qiellit, papritmas nuk i përkiste më asaj çka po ndodhte këtu dhe askush prej nesh nuk ishte në gjendje të largonte vështrimin prej saj. Vetëm me bishtin e syrit pamë të dashurin e saj duke kërcyer dhe duke vallëzuar, duke vozitur, duke tundur shpatën dhe duke luftuar me dragonjtë, me armiqtë, me shtrigat dhe mbretërit e egër, në rrugën e vështirë për t'u takuar me të. Pjesa zgjati deri pasdite. Por, megjithëse e dinim që sisët e pamjela të lopëve tani po dhembnin, askush prej nesh nuk u tregua i paduruar. Gruaja e vjetër jepte shfaqje orë pas ore. Dukej e pamundur për këdo të mësonte përmendësh kaq shumë vargje dhe disa nga ne dyshonin se, mbase ajo i shpikte vetë, ndërsa këndonte. Ndërkohë, trupi i Til Ulenshpigelit nuk pushoi kurrë,

thembrat e tij dukeshin sikur nuk e preknin tokën; sa herë që sytë tanë e hasnin, ai ishte pastaj diku tjetër në skenën e vogël. Në fund, ndodhi një keqkuptim: gruaja e bukur kishte arritur të siguronte helm për të vrarë veten, që të mos martohej me tutorin e saj të lig; por letra shpjeguese për të dashurin i kishte humbur rrugës dhe, kur ai, i cili ishte dhëndri i vërtetë, miku i shpirtit të saj, më në fund mbërriti dhe gjeti vetëm trupin e saj të ngurtë, tronditja e goditi si vetëtimë rrufeje. Qëndroi i ngrirë për njëfarë kohe. Gruaja e vjetër heshtte si e pajetë. Ne dëgjuam erën dhe lopët e lodhura pas nesh. Askush nuk po pipëtinte.

Më në fund, ai nxori thikën dhe me të goditi gjoksin. Ishte ngjethëse, tehu u zhduk thellë brenda mishit të tij; një leckë e kuqe iu rrokullis nga këmisha si shtjellë gjaku, ai po mbytej pranë saj ende duke u dridhur dhe pas pak u preh në paqe, ashtu i shtrirë. Ishte i vdekur. U shkund përsëri, ra përmbys, u mbyt sërish në gjak. U drodh edhe një herë dhe u preh në qetësi përgjithmonë. Ne po prisnim. Në të vërtetë. Përgjithmonë.

Disa sekonda më vonë gruaja u zgjua dhe pa kufomën pranë saj. Në fillim u shtang, pastaj e shkundi atë, më pas e kuptoi dhe qau, sikur të mos ekzistonte më mbi tokë asgjë e mirë. Në fund, mori thikën e tij dhe vrau veten, ndërsa ne admiruam sërish

veglën e zgjuar, tehu i së cilës u ngul thellë këtë herë brenda gjoksit të saj.

Ndërkohë ngeli vetëm gruaja e vjetër, e cila recitoi edhe ca vargje të tjera, që vështirë se i kuptuam, për shkak të dialektit. Kur shfaqja mbaroi, shumë prej nesh akoma qanin, edhe kur të vdekurit ishin ngritur në këmbë prej kohësh dhe u përkulën para nesh për të përshëndetur.

Por, kjo nuk ishte e gjitha. Lopët duhej të prisnin ende, sepse pas tragjedisë erdhi komedia. Gruaja e vjetër i ra dauilles, ndërsa Til Ulenshpigeli i ra flautit dhe po vallëzonte herë djathtas, herë majtas e pastaj mbrapa me gruan, e cila nuk dukej më edhe aq e bukur.

Kërcenin të dy me krahët përpjetë dhe lëvizjet e tyre përkonin sikur të mos ishin dy persona, por imazhe pasqyrimi të njëri-tjetrit. Edhe ne kërcenim bukur, festonim shpesh, por askush nuk mund të kërcente si ata; kur i vështronim, na dukeshin si një trup i vetëm njeriu, që nuk kishte peshë fare; dhe për pak çaste jeta nuk ishte më e trishtuar dhe as e vështirë. Kështu që nuk na mbajtën më këmbët në një vend dhe filluam edhe vetë të kërcëjmë, të hidhemi përpjetë, të rrotullohemi rreth njëri-tjetrit.

Befas kërcimi mbaroi. Duke gulçuar hodhëm vështrimin mbi karrocën në të cilën Til Ulenshpigeli

tani gjendej i vetëm; dy gratë nuk shiheshin më askund. Ai po këndonte një baladë përqeshëse për *Mbretin e Dimrit*, të varfër e budalla, të Principatës së Palatinatit, i cili kishte menduar se mund ta mposhte Kajzerin dhe të merrte kurorën nga protestantët e Pragës, por mbretëria e tij u shkri përpara se të binte dëbora. Ai gjithashtu këndoi edhe për Kajzerin, burrin e vogël, i cili kishte gjithmonë ftohtë prej lutjeve dhe që u drodh prej suedezëve në Hofburg, në Vjenë; dhe më pas këndoi për mbretin e Suedisë, luanin e mesnatës, të fortë si ariu; por kjo nuk i solli asnjë dobi përballë plumbave në Luetzen, që i morën jetën si të ishte një mercenar i vogël dhe drita e braktisi, iku edhe shpirti i vogël mbretëror, iku edhe luani! Til Ulenshpigeli qeshi, qeshëm edhe ne, për shkak se atij nuk mund t'i rezistojë dhe sepse ishte mirë të mendoje që mbretërit e mëdhenj vdiqën, ndërsa ne akoma ishim gjallë; më pas ai këndoi për mbretin e Spanjës, me buzën e tij të poshtme të fryrë, i cili mendonte se do të zotëronte botën, ndërkohë që u thye si të ish pulë e ngordhur.

Prej të qeshurit, na u desh pak kohë ta kuptonim se muzika kishte ndryshuar, se papritmas nuk kishte më tinguj shpotitës në të. Ai po këndonte tani një baladë lufte, për kalorësit dhe për vringëllimat e armëve, për miqësinë midis burrave në mbrojtjen nga rreziku, si dhe për shpërthimin e plumbave fërshëllyes. Pastaj

këndoi për jetën e ushtarëve mercenarë dhe për bukurinë e vdekjes, këndoi për gëzimin ngazëllues të të gjithë atyre, që kalëronin përballë kalit të armikut dhe të gjithë ndiem se si zemrat po na rrihnin më shpejt. Burrat midis nesh buzëqeshën, gratë ulën kokat, baballarët ngritën fëmijët mbi shpatullat e tyre, nënat vështruan lart me krenari djemtë e tyre.

Vetëm e moshuara Luizë fërshëlleu, tundi kokën dhe murmuriti me zë të lartë, aq sa njerëzit që rrinin pranë saj i thanë të shkonte në shtëpi. Por ajo e ngriti zërin edhe më shumë dhe bërtiti: si kishte mundësi që askush nuk po e kuptonte, në fakt, se ç’po bënte Ulenshpigeli këtu. Ai po e ndillte, *atë*, ai po e thërriste *atë*!

Por, kur ne i bërtitëm, e shkundëm dhe e kërcënuam, ajo u largua buzëvarur, duke iu lutur Zotit, ndërsa ai po i binte sërish fyellit, gruaja i qëndronte pranë dhe tani dukej e madhërishme, si një person i sërës së lartë. Ajo i këndoi me zë të qashtë dashurisë që ishte më e fortë sesa vdekja. Këndoi për dashurinë e prindërve, për dashurinë e Zotit dhe dashurinë midis burrit dhe gruas; më pas diçka ndryshoi përsëri: ritmi u bë më i shpejtë, tingujt u bënë më të mprehtë dhe, befas, në këngë bëhej fjalë për dashurinë e trupit; të trupave të ngrohtë, që rrokulliseshin në bar, “për aromën e lakuriqesisë tënde dhe të pasmet e tua të kolme”.

Burrrat pas nesh qeshën, edhe gratë u bashkuan me të qeshurën e tyre, madje edhe fëmijët qeshën me zë të lartë. Edhe Marta e vogël, gjithashtu, qeshi. Ajo ishte shtyrë përpara dhe e kishte kuptuar mjaft mirë këngën, sepse shpesh kishte dëgjuar nënën dhe babanë në shtrat, shërbëtorët në kashtë dhe motrën e saj me djalin e marangozit vitin e kaluar - të dy kishin ikur natën - por Marta ishte zvarritur pas tyre dhe kishte parë gjithçka.

Mbi fytyrën e burrit të famshëm vërehej një kënaqësi e plotë epshore. Një forcë e madhe shtrihej mes tij dhe gruas, ajo po e shtynte atë drejt vetes, gjendej gati mbi të dhe trupat e tyre po tërhiqeshin kaq dhunshëm, sa ishte e vështirë të ndalej, që ata të mos kapërtheheshin në fund me njëri-tjetrin. Por, muzika që po luante u bë parandaluese, sepse, si nga një gabim, ajo ndryshoi dhe momenti mbaroi; notat nuk e lejonin më tërheqjen. Ishte *Agnus Dei*. Gruaja i bashkoi duart si për lutje, *qui tollis peccata mundi*; ai u spraps dhe të dy u dukën të frikësuar nga dhuna që po u qasej; u trembëm edhe ne dhe bëmë kryqin, sepse u ndërmendëm që Zoti shihte gjithçka dhe miratonte shumë pak. Të dy ranë në gjunjë, ne bëmë të njëjtën gjë. Ai uli flautin, u ngrit, hapi krahët dhe u lut për pagesë dhe ushqim. Sepse tani do bëhej pak pushim. Dhe, pjesa më e bukur do të vinte pas pak, nëse do të mbledhte mjaftueshëm para.

Të mërzhitur, rrëmuam nëpër xhepa. Të dyja gratë shëtiten përreth nesh me kupa të hapura. Hodhëm aq shumë, sa monedhat kërcitën dhe kërcyen. Të gjithë dhamë: Karl Shënkneht dha, edhe Malte Shopfi dha, edhe motra e tij e dobët dha, edhe familja Myler, që në raste të tjera ishte shumë koprrace, gjithashtu Hainrih Materi pa dhëmbë dhe Matias Volsegen dhanë shumë para, edhe pse ata ishin thjesht zejtarë dhe menduan se kështu bënë mirë.

Marta u qas ngadalë përreth karrocës së mbuluar. Atje gjendej ulur, me shpinën mbështetur në rrotën e karrocës, Til Ulenshpigeli dhe po pinte prej një katruveje të madhe. Gomari i qëndronte pranë.

- Eja këtu, - i tha ai.

Me zemrën që i rrihte, ajo shkoi më pranë.

Ai i zgjati katruven.

- Pi, - i tha.

Ajo mori enën. Birra kishte shije të fortë e të hidhur.

- Njerëzit këtu. A janë njerëz të mirë? - Ajo pohoi me kokë. - Njerëz paqësorë, që ndihmojnë njëri-tjetrin, e kuptojnë njëri-tjetrin, e pëlqejnë njëri-tjetrin; a janë njerëz të tillë këta këtu?

Ajo piu një gllënjë tjetër. - Po.

- E po atëherë, - tha ai.

- Këtë do ta shohim, - tha gomari.

Nga tmerri, Martës i ra katrovja nga dora.

- Oh, e gjora birrë, - tha gomari. - Ti, fëmijë budalla.

- Kjo quhet “e folura me bark”, - i tha Til Ulenshpigeli. - Edhe ti mund ta mësosh, nëse dëshiron.

- Mund të mësosh edhe ti, - i tha gomari.

Marta mori katruven dhe bëri një hap prapa. Pellgu i birrës u zmadhua e pastaj u zvogëlua sërish, toka e tharë e thithi lagështinë.

- Kjo është e vërtetë, - i tha ai. - Eja me ne. Ti më njeh tani. Unë jam Tili. Ajo atje, motra ime, quhet Nela. Nuk është tamam motra ime, në fakt. Ndërsa emrin e gruas së vjetër nuk e di. Dhe ky këtu, gomari, është gomari.

Marta shqeu sytë.

- Ne do të të mësojmë çdo gjë, - i tha gomari. - Unë, Nela, gruaja dhe Tili. Dhe ti do largohesh që këtu. Bota është e madhe. Ti mund ta shohësh atë. Unë s’quhem thjesht gomar, por kam një emër, jam Origeni.

- Pse po më pyesni mua?

- Sepse ti nuk je si ata, - i tha Til Ulenshpigeli. - Ti je si ne.

Marta i zgjati katruven, por ai nuk e mori, kështu që e la përtokë. Zemra po i rrihte fort. Ajo mendoi për prindërit, për motrën dhe për shtëpinë ku jetonte,

për kodrat përtej pyllit dhe fëshfërimën e erës në pemë, të cilën nuk mund ta imagjinonte se mund të tingëllonte ashtu ndokund tjetër. Mendoi për gjellën që po gatuate nëna.

Sytë e njeriut të famshëm vizëlluan, kur i tha duke qeshur:

- Mendo për thënien e vjetër: “Diçka më të mirë se vdekja mund ta gjesh kudo”. Marta mohoi me kokë. - E po mirë, - i tha ai. Ajo priti, por ai nuk tha asgjë më shumë e u desh veç një moment, për të kuptuar se interesi i tij për të tashmë ishte shuar.

Kështu, ajo u soll përsëri rreth karrocës dhe erdhi drejt njerëzve që njihte, drejt nesh. Ne ishim jeta e saj tani, nuk kishte asnjë tjetër. U ul mbi dysHEME. Ndihej bosh. Por, kur vështroam përpjetë, edhe ajo bëri të njëjtën gjë, sepse njëherësh të gjithë vumë re diçka që ishte varur në qiell. Një vijë e zezë ndërpreu mespërmes blunë. Na u mrrolën sytë. Ishte një litar.

Në njërën anë ishte i lidhur me kryqin e dritares në kullën e kishës, nga ana tjetër me një shufër flamuri, e cila ngrihej nga muri ngjitur me dritaren e komunës, ku punonte përmbaruesi i qytetit, gjë që nuk ndodhte aq shpesh, sepse ai ishte dembel. Në dritare u shfaq gruaja e re, e cila duhet ta kishte lidhur fort litarin atë çast, por, si e kishte tendosur në atë mënyrë, pyetëm veten të habitur. Njeriu mund të jetë ose këtu ose

atje, në një dritare ose në një tjetër, mund të lidhë lehtësisht një litar dhe ta lëshojë poshtë, por si e merr sërish përpjetë në dritaren matanë, për ta fiksuar dhe për ta tendosur anën tjetër të tij?

Ne ngelëm me gojën hapur. Për ca kohë na dukej se vetë litari ishte tashmë një vepër arti dhe se nuk kishe ç'bëje më tepër. Një harabel u ul mbi të, kërceu pak, hapi krahët, pastaj ndryshoi mendje dhe qëndroi i ulur. Til Ulenshpigeli u shfaq atje, në dritaren e kullës së kishës. Tundi dorën, u hodh në parvazin e dritares dhe eci mbi litar. Lehtësisht, sikur të mos ishte asgjë. Sikur po hidhte thjesht një hap, si të gjithë hapat. Askush prej nesh nuk foli, askush nuk thirri, askush nuk lëvizi, askush nuk mori frymë. Ai nuk u lëkund dhe nuk u mundua të mbante ekuilibrin, por vetëm eci. Hapi krahët dhe po ecte si njeriu mbi tokë; dukej paksa si ecje e llastuar, pasi ai gjithmonë vinte një rën këmbë para tjetrës. Duhej parë imtësisht, për të dalluar lëvizjet e vogla të belit, që i bënte enkas për të ndaluar lëkundjen e litarit. Bëri një kërcim dhe vetëm për një moment ra mbi gjunjë, kur iu desh të rikthehej në anën tjetër. Pastaj eci nëpër qendër të litarit, me duart e palosura pas shpinës. Harabeli fluturoi lart dhe rrahu disa herë krahët, u ul përsëri dhe ktheu kokën; ishte aq qetësi, saqë dëgjuam edhe pingërimin e tij. E, natyrisht, dëgjuam edhe lopët tona.

Til Ulenshpigeli sipër nesh u kthye ngadalë dhe i shkujdesur, jo si dikush që është në rrezik, por si dikush që po shikon përreth me kureshtje. Këmba e djathtë qëndronte e tendosur drejt mbi litar, e majta tërthor, gjunjët ishin përkulur paksa dhe grushtet ishin në të dyja anët të mbledhura. Dhe të gjithë ne, që shikonim përpjetë, papritur e kuptuam se çfarë kuptimi kishte lehtësia. Kuptuam se si mund të jetë jeta për dikë, që vërtet bën atë çka dëshiron, që nuk beson asgjë dhe nuk i bindet askujt; kuptuam se si do të ishte të jesh person i tillë dhe se ne nuk do të ishim kurrë njerëz të tillë.

- Hiqini këpucët!

Nuk e dinim, nëse e kuptuam mirë atë që tha. E vështroam të habitur.

- A u argëtuat deri tani? A nuk doni edhe pak më shumë? Unë do t'ju tregoj më shumë, hiqini pra këpucët; gjithkush të djathtën, jepini!

Na u desh njëfarë kohe për të lëvizur nga vendi. Kështu ndodh gjithmonë me ne, jemi njerëz dyshues. I pari u bind bukëpjekësi, pastaj menjëherë Malte Shopfi, më pas Karl Lami dhe gruaja e tij, pastaj u bindën zejtarët, të cilët gjithmonë mendonin se ishin më të mirët, e pastaj të gjithë, secili nga ne, përveç Martës. Tine Krugmani pranë saj i ra me bërryl dhe i tregoi këmbën e djathtë, por Marta tundi kokën,

ndërsa Til Ulenshpigeli bëri edhe një kërcim rishtas mbi litar, duke rrahur këmbët në ajër. Ai u hodh aq lart, sa që kur u ngrit, iu desh të shtrinte krahët për të rigjetur ekuilibrin - shumë shkurt - por ishte e mjaftueshme, për të na kujtuar se edhe ai kishte peshë dhe nuk mund të fluturonte.

- Tani, flakini, - thirri ai me zë të lartë dhe të qartë.
- Mos mendoni, mos pyetni, mos ngurroni, do të jetë qejf i madh pastaj. Bëni këtë që po ju them. Hidhini!

Tine Krugmani ishte e para që e bëri. Këpuca e saj fluturoi përpjetë dhe u zhduk në turmë. Pastaj fluturoi këpuca tjetër, ajo e Suzana Shopfit dhe pastaj tjetra, pastaj dhjetëra të tjera e pastaj fluturuan gjithnjë e më shumë. Të gjithë qeshnim, bërtisnim dhe thërrisnin: “Kujdes!”, “Ule kokën!”, dhe: “Këtu po fluturon diçka!”. Ishte kënaqësi e madhe e nuk kishte rëndësi që disa nga këpucët godisnin mbi koka. Mallkimet fluturuan përpjetë, disa gra po shanin, disa fëmijë qanin, por nuk ishte keq; madje edhe Marta qeshi kur një çizme lëkure e rëndë për pak sa nuk e ndeshi, ndërsa një pantofle e qëndisur po lundronte para këmbëve të saj.

Ai kishte pasur të drejtë, disa madje u kënaqën aq shumë, sa hodhën edhe këpucët e tyre të majta. Disa të tjerë hodhën kapele, lugë dhe kova që thyheshin diku dhe, sigurisht, kishte nga ata që hodhën edhe

gurë. Por, kur zëri i tij bubulloi, zhurma u qetësua dhe e dëgjua më thotë. “O budallenj.” Ne picërruam sytë, dielli ishte ulur. Ata në pjesën e pasme të sheshit e panë më qartë, për të tjerët ai ishte thjesht imazh.

- Ju budallenj. Ju kokëboshë. Ju zhaba. Ju të pavlerë, ju miza, ju minj kanalesh. Tani, merrini përsëri këpucët. - Ne vështroam të ngrirë. - Dëgjoni, apo jeni shurdhuar? Nëse nuk mund t’i merrni sërish, nëse nuk ia dilni, jeni shumë truttrashë, - qeshi ai duke u zgërdhirë. Harabeli fluturoi lart, u ngrit mbi çati dhe u zhduk. Ne pamë njëri-tjetrin. Ajo që tha ishte çmenduri; por mbase ishte shaka apo ndonjë shpoti e ashpër, sipas mënyrës së tij. Ai prandaj edhe ishte i famshëm, se mund t’ia lejonte vetes këto gjëra.

- Hë, po tani? - pyeti. - A nuk keni nevojë më për to? A nuk ju pëlqejnë më? O bagëti, merrni pra këpucët tuaja! Malte Shopf ishte i pari. Ai nuk ishte ndier mirë tërë kohën, kështu që vrapoi atje ku mendonte se i kishte fluturuar këpuca. I shtynte njerëzit mënjane, shtynte, shtynte, përkulej dhe u përplasej mes këmbëve. Në anën tjetër të sheshit, Karl Shonknehti bëri të njëjtën gjë dhe pastaj edhe Elsbeta, e veja e kovaçit, por plaku Lembke ndërhyri dhe i bërtiti ta lëshonte këpucën, që ishte e së bijës. Elsbeta, të cilës ende i dhembte balli nga një çizme që e kishte goditur, i bërtiti përsëri se ai duhet të lëvizte

nga vendi, sepse ajo ende mund ta njihte këpucën e saj dhe se e bija me siguri nuk mund të kishte këpucë të bukura e të qëndisura, si të sajat; Lembke plaku iu hakërrye t'i hiqej sysh dhe mos të shante vajzën e tij, gjë që provokoi ulërimën e saj, se ai ishte një hajdut këpucësh, i qelbur. Atëherë ndërhyri djali i Lembkes: “Po të paralajmëroj, dëgjove!”; në të njëjtën kohë Lise Shohu dhe mullixhiu filluan të grinden, sepse këpucët e tyre vërtet dukeshin njësoj dhe këmbët e tyre kishin të njëjtin numër; gjithashtu, midis tyre Karl Lami dhe i kunati po flisnin me zë të lartë dhe befas, kur Marta kuptoi se çfarë po ndodhte aty, u ul përtokë e nisi të zvarritej. Mbi të ranë copëra, mallkime dhe goditje. Një çift gjeti këpucët shpejt dhe u largua, por mes nesh, të tjerëve, shpërtheu një zemërim i dhunshëm, si të na kishte mbërthyer prej një kohe të gjatë. Marangozi Moric Blat dhe kovaçi Simon Kern u rrahën me grushte dhe, vetëm ndokush që nuk e dinte se gruaja e Moricit i ishte premtuar Simonit kur ishte fëmijë, mund të mendonte se po rriheshin për këpucët. Të dyve iu rridhte gjak nga hunda dhe nga goja, të dy turfullonin si kuajt dhe askush nuk guxoi të ndërhynte për t'i ndarë; po ashtu Lore Pilci dhe Elsa Kolshmiti ishin mbërthyer në mënyrë të frikshme, por ata e urrenin njëri-tjetrin prej aq shumë kohësh, sa as nuk e dinin më as arsyen.

Sidoqoftë, dihej mirë pse familja Semler dhe njerëzit nga shtëpia në lëndinën e gjelbër sulmuan njëri-tjetrin; kjo për shkak të ngastrës së diskutueshme dhe çështjes së trashëgimisë së vjetër të saj, që daton nga koha e kryeplakut Peter dhe, gjithashtu, për shkak të vajzës së Semlerit dhe fëmijës së saj, të cilin nuk e kishte me të shoqin, por me Karl Shonknehtin. Zemërimi i kishte pushtuar si ethet: kudo shikoje njerëz që bërtisnin dhe rriheshin e trupa që rrokulliseshin. Ndërkohë Marta ngriti kokën dhe vështroi përpyetë. Atje qëndronte ai dhe qeshte. Trupi i tij i anuar mbrapa, goja vesh më vesh dhe supet e mbledhura. Vetëm këmbët e tij qëndronin të qeta dhe vithet e tij tundeshin bashkë me tundjen e litarit. Martës iu duk sikur duhet të shihte më mirë, që ta kuptonte se pse ishte aq i lumtur, por pastaj një burrë u turr drejt saj dhe nuk e pa, çizmja e tij e goditi në gjoks, koka iu përplas përtokë, e kur mori frymë, iu duk sikur po i ngulnin gjilpëra në trup. U rrotullua mbi shpinë. Litari dhe qielli ishin bosh. Til Ulenshpigeli ishte zhdukur.

Ajo u zvarrit, pastaj u ngrit. Po çalonte duke kapërcyer trupat që rriheshin, që rrokulliseshin, që kafshoheshin, që qanin dhe goditeshin, të cilëve aty-këtu ua njihte edhe fytyrat; ajo çaloi përgjatë rrugës, me trupin e përkulur dhe me kokën poshtë, por u

drejtua sapo mbërriti në portën e shtëpisë, dhe pas saj dëgjoi rrapëllimën e karrocës me tendë. Ktheu kokën. Gruaja e re, të cilën ai e kishte thirrur Nela, ishte ulur mbi mbështetësen e karrocës, ndërsa grua e moshuar rrinte galiç e shkujdesur pranë saj. Pse askush nuk i ndaloj ata, pse askush nuk i ndoqi pas? Karroca kaloi përballë Martës. Ajo e ndoqi me sy. Së shpejti do të mbërrijë në Ulme, pastaj në portën e qytetit, pastaj do të gjendet larg. Shumë larg. Dhe atëherë, kur karroca arriti pothuajse te shtëpitë e fundit, dikush vrapoi pas saj, me hapa të mëdhenj e pa mundim. Palltoja me gëzof viçi i lëvrinte rreth qafës si diçka e gjallë.

- Do të të merrja me vete! - i thirri ai, ndërsa kaloi pranë Martës. Pak para se të devijonte rruga, ai u kap pas karrocës dhe kërceu sipër saj. Portieri ishte në sheshin kryesor bashkë me ne të tjerët, ndaj askush nuk mund t'i ndalonte dot.

Marta u fut ngadalë në shtëpi, mbylli derën pas saj dhe i vuri shulin. Cjapi rrinte shtrirë pranë sobës dhe e vështroi sikur po e pyeste. Ajo dëgjoi britmën e lopës dhe britmat tona, që ulërinim nga sheshi kryesor.

Por, më në fund, u qetësuam. Lopët i molëm para mbrëmjes. Nëna e Martës u kthye, asaj nuk i kishte ndodhur gjë, përveç disa gërvishtjeve, i ati kishte humbur një dhëmb dhe veshin e kishte të shqyer, motrën e saj dikush e kishte shkëlmuar aq shumë

mbi këmbë, saqë çaloi për javë të tjera. Por, erdhi mëngjesi tjetër, erdhi edhe mbrëmja tjetër dhe jeta vazhdoi sërish. Kishte ënjtje, të prera dhe plagë në çdo shtëpi; krahë të thyer dhe dhëmbë të humbur, por të nesërmen sheshi kryesor ishte përsëri i pastër dhe të gjithë mbanin veshur këpucët e tyre.

Nuk folëm kurrë për atë që kishte ndodhur. Nuk folëm as për Ulenshpigelin. Pa e përfolur fare këtë fakt, e mbajtëm fjalën, madje edhe Hans Semleri, të cilin e kishin rrahur aq barbarisht, sa nga tani e tutje i duhej të zinte krevatin dhe nuk mund të hante asgjë, përveç supës së trashë, veproji sikur të mos kishte qenë kurrë ndryshe. Edhe e veja e Karl Shonknehtit, të cilin e varrosëm të nesërmen në tokën e kishës, sillej sikur të kishte qenë një goditje e fatit dhe sikur nuk e dinte saktësisht se kush ia kishte ngulur atij thikën mbas shpine. Vetëm litari mbeti i varur për ditë të tëra mbi shesh; dridhej në erë dhe shërbente si vend qëndrimi për harabela dhe dallëndyshe, derisa prifti, i cili kishte luajtur bashkë me ne derisa iu morën mendtë nga të goditurat (ngaqë ne nuk donim as të mirën dhe as poshtërimin e tij), mundi të ngjitej përsëri në kullën e kabanës për ta shkukur.

Por, as nuk e harruam dot. Ajo që kishte ndodhur mbeti mes nesh. Ishte aty ndërsa korrnim, ishte aty kur flisnim me njëri-tjetrin për grurin ose kur

mblihdeshim të dielën për meshë, ku prifti kishte një shprehje të re në fytyrë, gjysmë çudie dhe gjysmë frike. Krejt ndryshe ishte kur fillonim festat në shesh dhe kur shihnim fytyrat e njëri-tjetrit ndërsa vallëzonim. Atëherë ndihej sikur ajri ishte më i rëndë, uji shijonte ndryshe dhe qielli nuk ishte më i njëjti, qysh se në të ishte varur litari.

Plot një vit më vonë lufta mbërriti edhe te ne. Një natë e dëgjuam të na afrohej dhe pastaj të qeshte në shumë zëra; dëgjuam kërcitjen e dyerve që përplaseshin dhe, para se të dilnim në rrugë të armatosur me sfulq apo me thika që s'i përdornim, ia behën flakët.

Mercenarët ishin më të uritur se zakonisht dhe kishin pirë më shumë se duhej. Për një kohë të gjatë ata nuk kishin hyrë në asnjë qytet, që t'u ofronte kaq shumë. Plaka Luizë, e cila po flinte gjumin e madh dhe këtë herë nuk kishte asnjë parandjenjë, vdiq në shtrat.

Prifti vdiq në mbrojtje para portës së kishës. Lise Shoh vdiq duke u përpyetur të fshihte monedhat e arit, bukëpyekësi, kovaçi, plaku Lembke, Moric Blat dhe shumica e burrave të tjerë vdiqën duke u munduar të mbronin gratë e tyre, ndërsa gratë vdiqën ashtu si mund të vdesin gratë në luftë.

Edhe Marta vdiq. Ajo akoma mund ta shihte tavanin sipër saj, tek përndizej në nxehtësi të kuqe;

pastaj nuhati tymin para se ai të sulej mbi të aq shumë, saqë nuk mund të dallonte më asgjë, dëgjoi edhe të motrën të thërriste për ndihmë; ndërsa e ardhmja, që ajo ende nuk mund ta kishte pasur, u shndërrua në asgjë: burri që nuk e pati kurrë dhe fëmijët që nuk i rriti dot, edhe nipërit e mbesat, edhe fëmijët e atyre nipërve, të cilëve nuk do t'u tregonte dot kurrë për një gaztor të famshëm në mëngjesin e një pranvere; të gjithë këta njerëz nuk do të ekzistonin dot. Sa shpejt po ndodh, mendoi, sikur të zbulonte ndonjë sekret të madh. Dhe kur dëgjoi copëtimin e trarëve të çatisë, i ra ndër mend se Til Ulenshpigeli mbase tani mund të ishte i vetmi, që do t'i kujtonte fytyrat tona dhe që e dinte se ne kishim ekzistuar.

Në fakt, mbijetoi vetëm i çali Hans Semler, shtëpia e të cilit nuk u dogj dhe atë nuk e kishin pikasur, sepse s'mund të lëvizte; edhe Elsa Zigleri e Paul Grynangeri, të cilët ishin fshehur në pyll, mbijetuan. Kur u kthyen në agim me rroba të grisura e flokë të kërleshur dhe gjetën vetëm rrënojat nën shtjella tymi, për një moment menduan se Zoti i kishte dërguar aty ata të çmendur për t'i ndëshkuar për mëkatet e tyre. Ata u shpërngulën për në perëndim së bashku dhe pas pak kohësh ishin të lumtur.

Ndërsa ne të tjerët mund të dëgjohemi ndonjëherë aty ku kemi jetuar dikur, ndoshta nëpër pemë. Ju

mund të na dëgjoni në bar dhe në cinxërimën e bulkthit, mund të na dëgjoni kur vendosni kokën poshtë vrimave të degëve të Ulmës së vjetër dhe nganjëherë fëmijëve do t'iu duket se mund t'i shohin fytyrat tona në ujin e rrjedhës. Kisha jonë nuk është më, vetëm guralecët që uji ka presuar të rrumbullakët dhe të bardhë janë ende të njëjtë, siç janë edhe pemët të njëjta. Por ne e kujtojmë veten, edhe nëse askush tjetër nuk na kujton, sepse ende s'kemi vendosur të mos jemi. Vdekja është ende e re për ne dhe ne s'jemi indiferentë ndaj gjërave të të gjallëve. Sepse e gjitha kjo s'ka shumë kohë që ka ndodhur...

ZOTI I AJRIT

Iulur mbi gjunjë, ai tendos litarin nga bliri deri te bredhi i vjetër. Për ta bërë këtë duhet t'i latojë trungjet; me pemën e bredhit e ka të lehtë, ndërsa te bliri thika i rrëshqet herë pas here, por më në fund ia del. Kontrollon nyjat ku ka fiksuar litarin, heq me kujdes këpucët e tij prej druri, kërcen mbi litar, rrëzohet.

Ngrihet përsëri, hap krahët dhe bën një hap përpara. I hap krahët, por nuk mund të mbahet dhe bie. Ngjitet përsëri, përpiqet, bie përsëri.

Përpiqet përsëri dhe bie.

S'mund të ecet mbi një litar. Kjo është e qartë. Këmbët e njeriut nuk janë bërë për këtë punë. Pse duhet provuar kjo gjë?

Por ai vazhdon ta provojë. Gjithmonë fillon nga pema e blirit dhe çdo herë rrëzohet. Orët kalojnë. Pasdite ia del një hapi me sukses, vetëm një dhe, derisa errësohet, nuk bën dot asnjë tjetër. Por, ama, litari e mbajti vetëm për një çast dhe ai qëndroi mbi të si mbi tokë të fortë.

Të nesërmen bie shi me gjyma. Ai sillet vërdallë në shtëpi dhe ndihmon të ëmën. “Mbaje leckën fort, boll pe ëndrra, pash Zotin!” Ndërsa shiu kërcet mbi çatit si qindra gishtërinj të vegjël.

Të nesërmen vazhdon të bjerë shi. Është i ftohtë ngrice dhe litari ka ngrirë, nuk mund të hidhet asnjë hap mbi të.

Të nesërmen përsëri shi. Ai bie nga litari, ngrihet dhe bie çdo herë. Për një çast rri shtrirë mbi tokë me krahët e hapur, flokët e tij duken thjesht një njollë e errët lagështie.

Dita tjetër është e diel, kështu që mund të hipë në litar vetëm pasdite, mesha zgjat gjithë mëngjesin. Në mbrëmje ia del të bëjë tre hapa dhe, nëse litari nuk do të ishte i lagur, mund të kishin qenë katër.

Pak nga pak e kupton se si mund ta bëjë atë punë. Kupton, gjunjët dhe shpatullat i mban ndryshe.

Duhet t’i dorëzohesh lëvizjes, duhen zbutur gjunjët dhe vithet, duhet bërë një hap përpara rënies. Dhe kur të kap graviteti, tashmë je përpara. Vallëzimi i litarit: t’i largohesh rënies.

Të nesërmen është më ngrohtë. Sorrat krrokat, brumbujt dhe bletët zukatin dhe dielli i zhbën retë. Fryma e tij ngrihet në ajër drejt reve të vogla. Drita e mëngjesit bart zërat, ai dëgjon babanë duke i bërtitur një hyzmeqari në shtëpi. Këndon me zë këngën e

korresit, që quhet Mort, këngë makabre, o Zot i madh, por melodia e saj e lejon të ecë mirë mbi litar; e cila, siç duket, ishte shumë e lartë, sepse befas Agneta, e ëma, gjendet pranë tij dhe e pyet pse nuk po punon.

- Po vij menjëherë.

- Duhet mbushur ujë, - i thotë ajo, - duhet pastruar soba.

Ai hap krahët, ngjitet mbi litar dhe përpiqet të mos i kushtojë vëmendje barkut të saj të fryrë. A ka vërtet një fëmijë në të, që shkelmon dhe kërcen dhe i dëgjon ata ç'thonë? Mendimi e shqetëson. Nëse Zoti dëshiron të krijojë një qenie njerëzore, pse e bën atë brenda një tjetër qenieje njerëzore? Është diçka e shëmtuar fakti se të gjitha qeniet lindin në fshehtësi: larvat në brumë, mizat në mut, krimbat në tokën kafe. Vetëm shumë rrallë, siç ia ka shpjeguar babai, fëmijët rriten nga rrënjët e zhardhokëve, madje, edhe më rrallë, foshnjat nga vezë të ndenjura.

- Mos duhet të dërgoj Sepin? - e pyet ajo. - A do që t'i them Sepit?

Djali bie nga litari, mbyll sytë, hap krahët, ngrihet përsëri. Kur ai hedh sytë andej, e ëma është larguar. Shpreson të mos e ketë pasur me gjithë mend kërcënimin, por pas njëfarë kohe Sepi vjen vërtet. Ia hedh sytë shkurt, pastaj ecën drejt litarit dhe e shtyn poshtë: dhe s'qe shtyrje e lehtë, por një goditje aq e

fortë, saqë djali plaset sa gjatë gjerë. I tërbuar, ai e quan Sepin gomar të neveritshëm që shkërdhehet me të motrën.

Kjo që tha s'ishte gjë e mençur. Së pari, as nuk e di fare, nëse Sepi (i cili, si të gjithë shërbëtorët, ka ardhur nga diku dhe do të shkojë diku tjetër), ka një motër. Së dyti, Sepi nuk e priste diçka të tillë. Para se djali të ngrihet, Sepi e godet pas koke. Ai s'mbushet dot me frymë. Fytyra i bie ndër gurë. Kërcen, por kjo nuk e ndihmon, sepse Sepi është dy herë mbi moshën e tij, tri herë më i rëndë dhe pesë herë më i fortë. Kështu që mblidhet kruspull për të mos thithur shumë ajër. Gjuha e tij ka shije gjaku. Ajri që thith mban erë të keqe; ai mbytet, pështyn. Veshët i gumëzhijnë dhe i fërshëllejnë e i duket sikur toka ngrihet përprjetë, bie dhe ngrihet përsëri.

Papritur pesha është zhdukur. Ai rrotullohet në shpinë me gojën mbushur me dhé, me sytë e mbyllur dhe një dhimbje therëse në kokë. Shërbëtori e tërheq atë drejt mullirit: mbi zhavorr, mbi dhé, nëpër bar, mbi pirgje, mbi gurë të mprehtë, pranë pemëve, duke i kaluar pranë shërbyeses që qesh, pranë sanës dhe stallës së dhive. Pastaj e ngre përprjetë, hap derën dhe e shtyn brenda.

- E po, ka ardhur koha, - thotë Agneta. - Soba nuk pastrohet vetë.

Që të shkosh nga mulliri në fshat, duhet të kalosh nëpër një pjesë pylli. Aty ku pemët bëjnë dritë dhe ku kapërcen shtegun e fshatit mund të shohësh majën e kullës së kishës, livadhet, kullotat dhe fushat, një e treta e të cilave është djerre, ndërsa dy të tretat të mbjella dhe të mbrojtura nga gardhe druri. Ka gjithmonë njerëz të këqij që shkulin gardhe, të cilat shpesh shkatërrohen, por duhet të ringrihen në këmbë shpejt, përndryshe futen bagëtia ose kafshët e pyllit dhe shkatërrojnë grurin. Shumica e fushave i përkasin Peter Shtegerit. Edhe shumica e kafshëve; ato mund t'i dallosh menjëherë, se e kanë shenjën të varur në qafë.

E para shtëpi që kalon, është ajo e Hana Krelit. Gruaja rri ulur në prag; se mos ka tjetër se ç'të bëjë dhe arnon rroba; kështu e fiton bukën. Pastaj kalon nëpër hendekun e ngushtë midis fermës së Shtegerit dhe kovaçhanës së Ludvig Shtelingut, ngjitesh në një urë druri, që të pengon të zhytesh në batac fekalesh, lë në të djathtë stallën e Jakob Krënit dhe e gjen veten në rrugën kryesore, që është edhe rruga e vetme: këtu Anselm Melkeri jeton me gruan dhe fëmijët, pranë tij i kunati Ludvig Koler dhe pranë tyre Maria Loserini, burri i të cilës vdiq vitin e shkuar sepse dikush i bëri magji; e bija është shtatëmbëdhjetë, shumë e bukur dhe do të martohet me djalë të madh të Peter Shtegerit.

Nga ana tjetër, Martin Holci, i cili pjek bukë, jeton së bashku me gruan dhe vajzat dhe pranë tij gjenden shtëpitë krejt të vogla të Tamsve, Henrihut dhe familjes Hainerling, nga dritaret e të cilave shpesh dëgjohen zënka; Hainerlingët nuk janë njerëz të mirë, janë të pander. Të gjithë, përveç kovaçit dhe bukëpjekësit, e kanë nga pakëz tokë jashtë, secili i ka disa dhi, por vetëm Peter Shtegeri, i cili është i pasur, ka lopë.

Pastaj gjendesh në sheshin e fshatit me kishën, pemën e vjetër të blirit dhe pusin. Pranë kishës është famullia, ngjitur famullisë është shtëpia ku jeton taksidari, Paul Shtegeri, kushëriri i Peter Shtegerit, i cili kontrollon fushat dy herë në vit dhe i çon taksat tek i zoti i tokës çdo tre muaj.

Në pjesën e pasme të sheshit të fshatit ka një gardh. Nëse e hap deriçkën dhe ecën nëpër fushën e madhe, që i përket gjithashtu Shtegerit, gjendesh përsëri në pyll dhe, nëse nuk ke frikë nga “Zonja e Ftohtë” dhe vazhdon të ecësh e mos të humbasësh rrugën poshtë drurëve, atëherë, pas gjashtë orëve, gjendesh në fermën e Martin Roiterit. Nëse nuk të kafshon qeni dhe vazhdon rrugën, pas tri orësh do të jesh në fshatin tjetër, i cili, gjithashtu, nuk është shumë më i madh.

Por, djali nuk ka qenë kurrë atje. Madje, nuk ka qenë kurrë ndokund. Dhe, megjithëse shumë njerëz të shëtitur i kanë thënë se atje është krejt njësoj si këtu,

ai nuk pushon së pyeturi, se ku mund të mbërrish, nëse do të vazhdosh të ecësh; jo thjesht deri në fshatin tjetër, por larg, gjithnjë e më larg.

Nga cepi i tavolinës mullixhu flet për yjet. E shoqja, i biri, hyzmeqarët dhe shërbyesja bëjnë sikur e dëgjojnë me vëmendje.

Po hanë qull. Qull kishte edhe dje, qull do të ketë edhe nesër prapë, njëherë të zierë me shumë dhe një herë me pak ujë; çdo ditë ka qull, vetëm në ditë të këqija, në vend të qullit nuk ka asgjë. Pas dritares një kanatë e trashë mban erën; poshtë sobës, e cila përhap shumë pak nxehtësi, nderen dy mace dhe në qoshe të kasolles shtrihet një dhi, e cila, në fakt, duhet të ishte në stallë, por askush nuk ka qejf ta çojë, se të gjithë janë të lodhur dhe brirët e saj janë të mprehtë. Pranë derës dhe përreth dritares janë gdhendur vizatime pentagramesh, kundër shpirtrave të këqij.

Mullixhiu përshkruan se si në zemrën e botës, saktësisht dhjetë mijë e shtatëqind e tre vjet, pesë muaj dhe nëntë ditë më parë, vorbulla përpiu zjarrin. Dhe tani kjo gjë që quhet botë vërtitet si fugë dhe lind yjet përjetësisht, sepse, meqë koha nuk ka fillim, ajo nuk ka as fund.

“Asnjë fund”, përsërit ai dhe mëdyshet, teksa vëren se ka thënë diçka të paqartë. “Nuk ka fund”, thotë lehtë, “asnjë fund”.

Klaus Ulenshpigel e ka prejardhjen nga një vend i largët, Mëlني, në veriun luterain. Jo dhe aq shumë i ri ai erdhi në këtë zonë një dekadë më parë dhe, për shkak se nuk ishte nga këto anë, mund të punonte vetëm argat në mulli. Puna e mullixhiut nuk është e pandëruar, si ajo e kërmëtarit që rrjep kafshët e kalbura ose e rojtarit të natës apo edhe e xhelatit, por gjithashtu jo më e mirë se ajo e çdo punëtori me pagë ditore dhe shumë më e keqe se niveli i zejtarëve në punëtoritë e tyre ose ai i fermerëve, të cilët, dikujt si ai, asnjëherë nuk ia kishin dhënë dorën.

Dikur ai u martua me vajzën e mullixhiut; mullixhiu vdiq shumë shpejt e tani ai është vetë mullixhi. Për më tepër, ai shëron fshatarët, që ia shtrëngojnë dorën (sepse ajo që s'të takon, s'të takon) kur vijnë tek ai, se kanë dhembje.

“Nuk ka fund.” Klaus i nuk mund të vazhdojë të flasë, ai është shumë i zënë. Si duhet të ndalet koha? Nga ana tjetër... Ai kuan kokën. Edhe ajo, gjithashtu, duhet të ketë filluar dikur. Sepse, sikur të mos kishte pasur kurrë fillim, si do të kishte arritur gjer në këtë moment? Ai vështron përreth. Koha e pafund nuk mund të ketë mbaruar. Kështu që dikur duhet të ketë filluar. Po, para saj? Ç'pararendje qe, para kohës? Ndien marrje mendsh. Njësoj si në male, kur shikon poshtë në një grykë.

Një herë, tregon ai, e kishte parë një të tillë në Zvicër, kur një baxhoxhi e çoi në një kullotë alpine. Lopët mbanin zilet e mëdha varur dhe emri i baxhoxhiut ishte Ruedi. Klaus i hutohet, pastaj i bie ndër mend ajo që me të vërtetë donte të thoshte. Kështu, ai pa grykën e ajo ishte aq thellë, sa nuk mund ta shihte fundin. Atëherë, pyeti baxhoxhiun, i cili quhej Ruedi - një emër i çuditshëm ky: “Sa e thellë është?”. Ruedi i ishte përgjigjur me zë të zvarrë, sikur ta kishte pushtuar lodhja: Nuk ka fund.

Klaus i psherëtin. Lugët kërcasin në heshtje. - Në fillim, - vazhdon të tregojë, - mendova se kjo gjë nuk ishte e mundur dhe baxhoxhiu ishte gënjeshtar. Pastaj pyeta veten, mos gryka mund të ishte mbase hyrja për në ferr. Por, befas e kuptova se nuk kishte rëndësi: edhe nëse gryka mbështetej mbi tokë, njeriu duhet të shihte vetëm përpyetë, për të parë një grykë pa fund, - ai kroi kokën me dorën e tij të rëndë. - Një luginë, - rënko i ai, - që thjesht vazhdon e shkon përtej, vazhdon dhe vazhdon, gjithnjë e më përtej dhe vazhdon, në mënyrë që të gjitha gjërat e botës të futen brenda, pa mbushur as pjesën më të vogël të thellësisë së saj; thellësi, në të cilën gjithçka firon...

Ai përtyp një lugë qull. Ndihet krejt i turbullt, ashtu siç është ndier i pafuqishëm edhe herë të tjera, sapo i bëhet e qartë se numrat nuk mbarojnë kurrë! Se për çdo numër mund të shtosh edhe një tjetër, sikur të mos kishte Zot, që ta ndalonte këtë ushtrim.

Akoma edhe një! Numërim pa fund, thellësi pa fund, kohë para kohe. Klaus i tund kokën. Dhe nëse...

Në atë kohë Sepi bërtet fort. Ai ngjesh duart mbi gojë. Të gjithë po e shikojnë në mëdyshje, por, mbi të gjitha, të lumtur për ndërprerjen.

Sepi pështyn disa guralecë bojë kafe, që duken tamam si toptha brumi në qull. Nuk do ketë qenë e lehtë t'i hidhje ato brenda tasit të tij, pa u vënë re. Duhet të presësh momentin e duhur për diçka të tillë dhe, nëse është e nevojshme, duhet të krijosh vetë një shpërqendrim të tjetrit: kjo është arsyeja pse djali shkëlmoi në këmbë Rozën, shërbyesen, e kur ajo i bërtiti dhe i tha se ishte një mi ugari, ai i tha asaj se ajo ishte një lopë e shëmtuar; ajo i tha përsëri se ai ishte më i pisët se zhuli dhe, ndërsa e ëma u tha të dyve se duhet të pushonin menjëherë, në emër të Zotit, ose nuk do t'u jepte për të ngrënë, ai u përkul përpara me shpejtësi e në atë moment, kur të gjithë po shikonin Agnetën, i flaku gurthit në tasin e Sepit. Momenti i duhur humbet shpejt, por nëse je i vëmendshëm mund

ta ndiesh atë. Sepi shtypi gojën me gishta, pështyu një dhëmb mbi tavolinë, ngriti kokën dhe pa djalin.

Kjo nuk ishte shenjë e mirë. Djali ishte mjaft i sigurt se Sepi nuk do ta shihte, por pa dyshim që ai nuk ishte aq budalla.

Atëherë djali kërcen përpjetë dhe vrapon drejt derës. Për fat të keq, Sepi nuk është vetëm i madh, por edhe i shpejtë dhe e kap. Djali bën të shkëputet, por nuk ia del, Sepi e tërheq dhe e godet me grusht në fytyrë. Goditja thith të gjitha zhurmat e tjera.

Ai picërroi sytë. Agneta kërcëu përpjetë, shërbyesja qeshi, asaj i pëlqen nëse rrihen. Klaus i ulur atje, me ballin e mrrolur, i zhytur në mendime. Dy argatet e tjera çapëlojnë sytë me kureshtje. Djali nuk dëgjon asgjë, dhoma i rrotullohet, tavani është nën të, Sepi e hedh mbi supe si të ishte thes mielli. E mbart jashtë derës dhe djali sheh barin nën vete, qielli lart është i harkuar, i shkrirë me retë e mbrëmjes. Tani ai dëgjon përsëri diçka: një tingull i lartë dridhet në ajër.

Sepi e mban sipër krahëve dhe e vështrohet në fytyrë nga krejt afër. Djali mund ta shohë mjekrën e kuqe të shërbëtorit. Aty ku dhëmbi mungon, i rrjedh gjak. Ai mund t'ia godiste me grusht fytyrën shërbëtorit me të gjitha forcat. Sepi do ta linte të rrëzohej dhe nëse ai do të ngrihej shpejt në këmbë, mund ta fitonte distancën dhe të arrinte në pyll.

Po, për çfarë? Ata jetojnë gjithsesi në të njëjtin muli.

Nëse Sepi nuk e kap dot sot, do ta kapë nesër dhe, nëse jo nesër, atëherë pasnesër. Më mirë ta shfrytëzojë rastin tani, me të gjithë që po e shikojnë. Sepi nuk ka gjasa ta vrasë atë para të tjerëve.

Të gjithë dolën nga shtëpia: Roza ngrihet në majë të gishtave, për të parë më mirë, ajo po qesh akoma; edhe dy shërbëtorët pranë saj po qeshin po ashtu. Agneta diçka bërtet; djali e sheh gojën e saj të hapur dhe duart e saj që lëkunden, por nuk mund ta dëgjojë. Përkrah saj, Klausio po kërkon akoma me sy dhe sikur po mendon për diçka tjetër.

Atëherë shërbëtori e ngre lart sipër kokës. Djali ka frikë se Sepi do ta përplasë mbi tokën e fortë; ai ngre duart për të mbrojtur ballin. Por Sepi bën një hap përpara, edhe një, edhe një hap të tretë dhe, papritmas, zemra e djalit fillon të rrahë fort. Gjaku po i rreh ndër veshë, fillon të bërtasë. Nuk mund ta dëgjojë zërin e tij, qan më fort; ende nuk po e dëgjon veten. Tani e kuptoi se çfarë ka ndër mend të bëjë Sepi. A po e kuptojnë edhe të tjerët? Ata ishin në kohë të ndërhyrjes, por tani jo më. Sepi e bëri. Djali bie. Është ende

duke rënë. Koha duket se po ngadalësohet, ai ende mund të shikojë përreth, e ndien rënien, rrëshqitjen përmes ajrit dhe, gjithashtu, mund të mendojë se po ndodh pikërisht ajo, për të cilën është paralajmëruar gjatë gjithë jetës: Mos kërce para rrotës së mullirit në rrjedhë, mos dil para saj, mos ec para rrotës së mullirit, asnjëherë, në asnjë rast, kurrë, mos kalo kurrë para rrotës së mullirit në rrjedhë.

Dhe tani që po e mendon, rënia nuk ka mbaruar e akoma ai po bie dhe po bie dhe vazhdon të bjerë, por, kur po mendon diçka tjetër, që asgjë të mos ndodhë, edhe pse rënia do të vazhdojë, ai goditet me forcë dhe fundoset, po kjo gjë zgjat edhe pak më shumë, para se ta kafshojë i ftohti i akullit. Gjoksi i gufon përpjetë, sytë i janë errur. Ndien sikur një peshk po i prek faqet. Ndien vorbullën e ujit, ndien se si rrjedh ai më shpejt dhe më shpejt, ndien thithjen midis gishtërinjve. Ai e di se duhet të qëndrojë fort, po ku, gjithçka është në lëvizje, asgjë e fortë askund; pastaj ndien një lëvizje sipër tij dhe i bie ndër mend se e ka imagjinuar këtë ditë të jetës së tij, me tmerr dhe kureshtje; edhe pyetjen se çfarë do të bënte, nëse në të vërtetë do të binte ndonjëherë në rrjedhë para rrotës së mullirit. Tani gjithçka është ndryshe dhe nuk mund të bëjë asgjë, së shpejti do të

jetë i vdekur, i copëtuar, i bluar, por kujton se nuk duhet të dalë me kokën sipër nga uji, atje nuk ka shpëtim, atje lart është rrota. Duhet të shtyhet më poshtë.

Po, ku është kjo, më poshtë?

Merr hov dhe noton me të gjithë forcën. E kupton se nuk qenka asgjë të vdesësh. Kjo ndodh kaq shpejt, nuk është punë e madhe: një hap i gabuar, një kërcim, një lëvizje dhe nuk je më i gjallë. Një fije bari këputet, një brumbull shtypet, një flakë fiket, një njeri vdes, ja, nuk është asgjë! Duart e tij prekin baltën, ai ia doli të mbërrijë deri te dheu. Dhe atëherë, papritmas, e di se nuk do të vdesë sot. Fijet e barit të gjatë e përkëdhelin, papastërtia i hyn në hundë, ndien një prekje të ftohtë në qafë, dëgjon një kërcëllimë, ndien diçka në shpinë, pastaj në thembra; është nën rrotën e mullirit. Shtyn veten për fundi. Ndërsa ngrihet së larti, sheh për një moment një fytyrë të zbehtë, me sy të mëdhenj dhe të zbrazët, me gojën e hapur, ajo shkëlqen zbehtë në terrin e ujit, me siguri fantazma e ndonjë fëmije, që dikur ka pasur më pak fat se ai. Përpiqet të dalë me not. Tashmë është në ajër. Merr frymë thellë, pështyn baltë, kollet dhe kapet me kthetra thonjsh mbi bar e zvarritet barkazi përgjatë jazit.

Një njollë lëviz mbi këmbë të holla para syrit të tij të dhathtë. Ai picërron sytë. Njolla afrohet. Ajo i ledhaton ballin, ai vendos dorën mbi fytyrë, njolla zhduket. Një re qëndron lart e rrumbullt dhe shkëlqyese. Dikush përkulet mbi të. Është Klaus. Ai gjunjëzohet, shtrin dorën dhe i prek gjoksin, mermërit diçka që ai nuk e kupton, sepse ai tingulli i zhurmshëm është akoma në ajër dhe mbyl gjithçka tjetër; por aty, ndërsa babai i tij flet, tingulli bëhet gjithnjë e më i qetë. Kur Klaus ngrihet, tingulli është shurdhuar. Tani është aty edhe Agneta. Dhe pranë saj, Roza. Sa herë që dikush shfaqet përsëri, djalit i duhet një moment për të njohur fytyrën, diçka në kokën e tij është ngadalësuar dhe nuk po funksionon përsëri siç duhet. Babai i tij bën lëvizje rrethore të duarve. Ai ndien se po i kthehen fuqitë. Dëshiron të flasë, por prej fytit i del vetëm një si ngjirje.

Agneta e godet në faqe.

- Tani je i pagëzuar dy herë - i thotë ajo.

Ai nuk e kupton se çfarë po thotë. Ndoshta, për shkak të dhimbjes në kokë; një dhimbje aq e fortë, sa ka pushtuar jo vetëm atë, por vetë botën dhe të gjitha gjërat e dukshme: tokën, njerëzit përreth tij, gjithashtu edhe renë atje lart, e cila është akoma e bardhë si borë e freskët.

- Eja në shtëpi tani, - i thotë Klaus. Zëri i tij është qortues, sikur ta kishte kapur duke bërë diçka të ndaluar.

Djali ulet ndenjurr, përkulet përpara dhe vjell. Agneta gjunjëzohet pranë tij dhe i mban kokën. Atëherë e sheh babanë të lëkundej atje tej, duke ia futur me pëllëmbë Sepit. Pjesa e sipërme e trupit të Sepit epohet përpara; ai mban faqen me dorë dhe drejtohet përsëri, pastaj i vjen edhe goditja tjetër. Pastaj e treta dhe forca e saj pothuajse e hedh në tokë. Klaus fërkon duart që i dhembnin, Sepi pengohet. Djali e di se ai thjesht po shtiret: nuk u lëndua shumë, ai është shumë më i fortë se mullixhiu, në fakt.

Por ai, gjithashtu, e di që duhet të dënohesh, nëse pothuajse e vret fëmijën e bukëdhënësit tënd; por, ashtu si mullixhiu, e dinë edhe të gjithë të tjerët që atë nuk mund ta përzërë. Klausit i duhen tre shërbëtorë, më pak jo dhe, nëse njëri prej tyre nuk është, mund të duhen disa javë që një shërbyes i ri të vërë mullirin në lëvizje - argatët e fermerëve nuk duan të punojnë në mulli, sepse është shumë larg nga fshati dhe puna nuk është e nderuar, vetëm të pashpresët janë gati për punë të tilla.

- Eja në shtëpi, - i thotë Agneta.

Pothuajse është errur. Të gjithë nguten, sepse askush nuk dëshiron të gjendet më jashtë. Të gjithë e dinë se çfarë ndodh në pyll natën.

- U pagëzove dy herë, - i thotë përsëri Agneta.

Kur ai dëshiron ta pyesë se çfarë do të thotë me ato fjalë, vëren se ajo nuk gjendet më aty pranë. Pas tij mërmërit përroi dhe përmes perdes së trashë të dritares së mullirit pakëz dritë depërton edhe jashtë. Klaus i duhet të ketë ndezur tashmë qirinjtë e gjatë. Me sa duket askush nuk donte të shqetësohej, për ta tërhequr atë zvarrë deri brenda.

Djali u ngrit i mardhur. I mbijetuar. Ai mbijetoi. I mbijetoi rrotës së mullirit. Rrotës së mullirit ai i mbijetoi. Rrota e mullirit. A mbijetoi? Ndihet jashtëzakonisht i lehtë. Bën një kërcim, por kur takon tokën, këmba e tradhton dhe bie mbi gjunjë duke rënkuar.

Prej pyllit vjen një si pëshpërimë. Ai mban frymën dhe dëgjon, herë dëgjohej si hungërimë, herë si fërshëllimë, herë ndalet për një moment e pastaj fillon përsëri nga e para. Ndien sikur thjesht duhet të përqendrohet më mirë, që të kuptojë fjalët. Por këtë gjë nuk e dëshiron në asnjë mënyrë. Niset nxitimthi drejt mullirit duke çaluar.

Kalojnë javë të tëra, përpara se këmba ta lejojë të kthehet përsëri mbi litar. Ditën e parë që hipi mbi litar, iu qas njëra nga vajzat e bukëpjekësit dhe u ul pranë tij në bar. Ai e njeh atë nga shikimi, babai i saj vjen shpesh në mulli, sepse, që kur e mallkoi Hana Kreli pas një sherri, e mbyti reumatizmi. Dhimbja nuk e lë të flejë, kështu që ka nevojë për magjitë mbrojtëse të Klausit.

Djali mendon ta ndjekë që aty. Por, së pari, kjo nuk do të ishte gjë e mirë dhe e dyta, ai nuk harron që ajo fitoi në hedhje guri në festivalin e fundit të fshatit. Ajo duhet të jetë shumë e fortë dhe atij i dhemb ende i gjithë trupi. Kështu që e duron praninë e saj. Edhe pse e sheh vetëm me bisht të syrit, vëren se ajo ka quka në krahë e fytyrë dhe se sytë e saj në diell janë blu si uji.

- Babai yt, - thotë ajo, - i tha babait tim, se ferri nuk ekziston.

- Nuk e ka thënë.

Ai ia del të bëjë katër hapa të plotë, para se të bjerë.

- Po.

- Kurrë, - thotë ai me vendosmëri. - Betohem.

Ai është shumë i sigurt se ajo ka të drejtë. Babai i tij mund të kishte thënë edhe të kundërtën: “Ne

jemi në ferr gjithmonë, edhe kurrë nuk dalim”. Ose, ai mund të ketë thënë se ne jemi në parajsë. Ai e ka dëgjuar të atin të thotë gjithçka që mund të thuhet.

- A e ke dëgjuar? - e pyet ajo. - Peter Shtegeri theri një viç te pema e vjetër. Na tregoi kovaçi. Ishin tre vetë. Peter Shtegeri, kovaçi dhe plaku Hainerling. Ata shkuan para se të bjerë nata në kullotën e vjetër dhe e lanë viçin atje, për “Zonjën e Ftohtë”.

- Edhe unë kam qenë atje një herë, - thotë ai.

Ajo qesh. Sigurisht që nuk i beson dhe, sigurisht, ka të drejtë: ai nuk ka qenë atje; askush nuk shkon në atë kullotë, nëse nuk duhet.

- Beto hem! - i thotë ai. - Më beso, Nela!

Ngjitet përsëri mbi litar dhe qëndron atje pa u sforcuar. Tani mundet. Për të përforsuar betimin, vendos dy gishta të dorës së djathtë mbi zemër. Por pastaj e heq dorën shpejt përsëri, sepse kujtohet që e vogla Kate Loser u betua gabimisht para prindërve të saj vitin e kaluar dhe pastaj vdiq dy net më vonë.

Për të dalë nga sikleti, bën sikur po humbet ekuilibrin dhe e lëshon veten të bjerë mbi bar.

- Vazhdo, vazhdo, - i thotë ajo me qetësi.

- Çfarë? - Ai ngrihet në këmbë me fytyrë të shtrembëruar nga dhimbja.

- Litari. Të bësh diçka, që askush tjetër nuk mundet. Kjo është gjë e mirë.

Ai mbledh supet. Nuk e ka qartë, nëse ajo po tallet me të.

- Duhet të shkoj, - i thotë ajo, kërcen përpjetë dhe vrapon. Ndërsa e ndjek me sy nga pas, ai fërkon supet që i dhembnin. Pastaj ngjitet përsëri në litar.

Javën tjetër duhet të çojnë një karrocë me miell në fermën e Roiterit. Martin Roiteri solli grurin tri ditë më parë, por ai nuk mund ta marrë mbrapsht, vigu i qerres i është thyer. Shërbëtori i tij, Haineri, erdhi dje për të njoftuar.

Situata është e ndërlikuar. Miellin nuk mund ta dërgosh vetëm me shërbëtorin, se atë mund të mos e shohësh më kurrë; një shërbëtori nuk mund t'i besosh kurrë gjatë rrugës. Por as Klausin nuk mund të largohet nga mulliri, sepse ka shumë punë, kështu që duhet të shkojë Agneta dhe, për shkak se ajo nuk duhet të jetë vetëm në pyll me Hainerin, pasi shërbëtorët janë të aftë për çdo gjë, me të shkon edhe djali.

Ata nisen para lindjes së diellit.

Gjatë natës ka rënë shumë shi. Mjegulla varet midis trungjeve, majat e pemëve duken sikur zhduken nën qiellin ende të errët, livadhet janë

të rënduara nga lagështia. Gomari çapitet me përtesë; për të gjithçka është njësoj. Djali e njeh prej aq kohësh, sa ka edhe kujtesë. Ka ndenjur ulur në stallë me të për orë e orë, e ka dëgjuar gërhitjen e tij të butë, e ka përkëdhelur dhe i ka pëlqyer mënyra se si kafsha ia shtypte hundën e tij gjithnjë të lagur mbi faqe. Agneta mban frerët, djali ulet pranë saj mbi samar, me sytë gjysmë të mbyllur dhe duke e mbajtur të ëmën të rrokur. Haineri shtrihet në thasët me miell pas tyre; ndonjëherë zhurmon dhe ndonjëherë qesh me vete, pa mundur të thuash saktë, nëse fle apo është zgjuar.

Nëse do të kishin marrë rrugën e gjerë, mund të kishin arritur në vendin e duhur këtë pasdite, por ajo kalon afër lirishtës, përgjatë kullotës së vjetër. Asnjë i palindur nuk lejohet të kalojë pranë “Zonjës së Ftohtë”. Prandaj, ata duhet t’i shmangen asaj përmes rrugës së ngushtë e të vështirë, që të çon shumë thellë nëpër pyll, duke kaluar kodrën e ahishtave dhe moçalin e madh të minjve.

Agneta i rrëfen për kohën kur ende nuk ishte gruaja e Ulenshpigelit. Ajo dëshironte të martohej me një nga dy djemtë e bukëpjekësit Holc. Ai e kërcënoi se do të bashkohej me mercenarët, nëse

ajo nuk do ta merrte. Ai dëshironte të zhvendosej në lindje, në rrafshinat hungareze, për të luftuar turqit. Pothuajse do të ishte martuar me të, “pse jo, - mendoi ajo, - në fund të gjithë njësoj janë”. Por pastaj erdhi Klausi në fshat, një katolik nga veriu, i cili ishte i çuditshëm dhe ajo u martua me të, sepse nuk mundi t’i rezistonte; Holci i ri nuk u shpërngul në lindje. Ai qëndroi dhe poqi bukë dhe, kur murtaja përfshi u fshatin dy vjet më vonë, ishte i pari që vdiq e, kur i vdiq edhe i ati, furrën e mori përsipër i vëllai. Agneta psherëtin dhe llaston kokën e djalit.

- Ti nuk e di sesi ishte ai atëherë. I ri, i hajthëm dhe shumë i ndryshëm nga të tjerët.

Djalit iu desh një çast për të kuptuar se për kë po fliste. - Ai dinte gjithçka. Dinte të lexonte. Ishte, gjithashtu, edhe i bukur. Ishte i fortë, kishte sy të ndritshëm dhe mund të këndonte e të kërcente më mirë se kushdo tjetër. - Ajo meditoi për një çast. - Ai ishte... i gjallë!

Djali dremit. Atij do t’i pëlqente më shumë të dëgjonte ndonjë përrallë.

- Ai është njeri i mirë, - thotë Agneta. - Asnjëherë nuk duhet ta harrosh këtë.

Djalit i hapet goja.

- Vetëm se me mendje nuk është kurrë këtu. Unë nuk e kuptoja në atë kohë. Nuk e dija që ekzistonin

njerëz të tillë. Nga ta dija? Unë kam qenë gjithmonë këtu. Një njeri i tillë s'mund të jetë krejtësisht me ne. Në fillim mendja e tij ishte rrallë diku tjetër dhe shumicën e kohës ishte me mua, më mbante në krahë, qeshnim, sytë e tij ishin shumë të ndritshëm. Ndonjëherë ishte me librat ose me eksperimentet e tij, kur digjte diçka apo përziente pluhurat. Pastaj ishte më shpesh me librat dhe më rrallë me mua, e pastaj gjithnjë e më rrallë; ndërsa tani? Ja, ti e sheh vetë. Muajin e kaluar, kur u prish rrota e mullirit, e rregulloi vetëm pas tri ditësh, sepse më parë donte të provonte diçka në livadh. Nuk kishte kohë për mullirin, zoti mullixhi. Pastaj e ndreqi rrotën si mos më keq; boshti ngeci prapë, dhe duhej të merrnim Anselm mjelësin për të na ndihmuar. Por, për të, kjo nuk kishte pikë rëndësie!

- A mund të dëgjoj një përrallë?

Agneta tundi kokën:

- Shumë kohë më parë, - fillon ajo, - kur gurët ishin akoma të rinj dhe nuk kishte perandorë dhe askush nuk duhej të paguante të dhjetën... Kohë më parë, kur nuk binte borë as në dimër...

Ajo ngurron, prek barkun e saj dhe i mbledh frerët më shkurt. Rruga tani është e ngushtë dhe kalon përmes shkurresh të dendura. Një hap i gabuar i gomarit dhe karroca mund të shkëputet.

- Shumë kohë më parë, - ia fillon përsëri, - një vajzë gjeti një mollë të artë, që donte ta ndante me të ëmën, por preu gishtin dhe nga një pikë gjaku e saj u rrit një pemë që bënte më shumë mollë, jo të praruara dhe të shijshme, por mollë të shëmtuara dhe kushdo që i hante, vdiste duke vuajtur. Nëna e saj ishte shtrigë, ndaj ajo e ruajti mollën e artë si dritën e syrit; çdo kalorës që i dilte përballë për ta çliruar vajzën, e këpuste dhe e kafshonte, e ajo qeshte me ta dhe i pyeste: A nuk qëlloi ndonjë hero midis jush? Por kur më në fund erdhi dimri dhe mbuloi gjithçka me dëborë e ngricë, vajza e varfër duhej të pastronte dhe gatuate për nënën e saj gjatë ditës, pas ditës dhe në çdo kohë.

- Borë?

Agneta hesht.

- Ti the që nuk kishte as dëborë as dimër.

Agneta hesht.

- Më fal, - thotë djali.

- Vajza e varfër duhej të pastronte dhe të gatuate për nënën e saj gjatë ditës, pas ditës dhe në çdo kohë, edhe pse ishte aq e bukur, sa askush nuk mund ta shikonte pa rënë në dashuri me të.

Agneta hesht përsëri, pastaj rënkon lehtë.

- Çfarë ke?

- Kështu vajza u arratis prej saj në zemër të dimrit, sepse kishte dëgjuar që ka një djalë larg, larg, shumë

larg, buzë detit të madh, i cili është i denjë për mollën e artë. Por, së pari, ajo duhet të largohej që aty dhe kjo ishte e vështirë, sepse nëna shtrigë ishte vigjilente.

Pylli tani bëhet shumë i dendur, vetëm krejt lart, midis majave të pemëve, ende shkëlqen qielli i kaltër. Agneta tërheq frerët, gomari ndalon. Një ketër kërcen mbi shteg, i shikon ata me sy të ftohtë, pastaj zhduket me të shpejtë, si të ishte vegim. Shërbëtori pas tyre ndalon gërrhitjen dhe ulet ndenjor.

- Çfarë ke? - pyet djali përsëri.

Agneta nuk përgjigjet. Papritur ajo zbehet si të ishte kufomë.

Pastaj djali sheh fustanin e saj të mbuluar me gjak.

Për një moment çuditet që nuk e ka vërejtur deri tani një njollë kaq të madhe, por befas e kupton që gjaku nuk kishte qenë atje më parë.

- Po vjen, - thotë Agneta. - Më duhet të kthehem. - Djali e vështron i shtangur.

- Ujë të nxehtë, - thotë ajo me zë të mekur. - Dhe Klausin. Unë kam nevojë për ujë të nxehtë dhe, gjithashtu, kam nevojë për Klausin, me thëniet dhe bimët e tij. Kam nevojë edhe për maminë e fshatit, Lise Këlerin.

Djali e vështron i shtangur. Haineri e vështron i shtangur. Gomari shikon përpara.

- Përdryshe do të vdes, - thotë ajo. - Kështu është. Ju nuk mund të bëni asgjë në lidhje me këtë gjë. Unë

nuk mund ta kthej karrocën këtu, do të mbështetem te Haineri dhe do shkojmë në këmbë, ndërsa ti do qëndrosh.

- Pse nuk vazhdojmë të ecim?

- Do të na duhet të ecim deri në mbrëmje, për të arritur te ferma e Rojterit, ndërsa po të kthehemi në këmbë përsëri në mulli do të jemi më shpejt. Ajo zbret duke u lëkundur. Djali dëshiron t'i mbajë krahun, por ajo e largon. - E kuptove?

- Çfarë?

Agneta thith thellë ajrin.

- Njëri duhet të qëndrojë pranë miellit. Ai vlen sa gjysma e mullirit.

- Vetëm, në pyll?

Agneta rënkon. Haineri vështroon si budalla herë njërin e herë tjetrin. “Unë jam këtu me dy budallenj.” Agneta vendos të dy duart mbi faqet e djalit dhe e shikon atë në sy aq gjatë, sa ai mund të shohë reflektimin e tij. Frymëmarrja e saj fërshëllen vibruese.

- A e kupton? - e pyet ajo qetësisht. - Zemra ime, djali im i vogël, a e kupton? Ti do të presësh këtu.

Gjoksi i tij hidhet aq fort përpyetë, saqë mendoj se ajo duhet të jetë në gjendje t'ia dallojë. Ai dëshiron t'i thotë se ka marrë vendim të gabuar, se dhimbja ia ka turbulluar mendimin. Ajo nuk do t'ia dalë dot rrugës

në këmbë, do të duhen orë, ka shumë hemorragji. Por fyti i tij është i thatë, fjalët i ngecin aty. Vëzhgon i pashpresë, ndërsa ajo mbështetet te Haineri dhe largohet.

Gjysmë e mbështetur te shërbëtori e gjysmë e tërhequr prej tij, ajo rënkon në çdo hap. Për një kohë të shkurtër ai e sheh ende, pastaj dëgjon rënkimin të bëhet më i lehtë derisa zhduket, e pastaj ngelet fillar.

Për një çast ndërron drejtim, duke e tërhequr gomarin nga veshët. Djathtas, majtas, djathtas dhe çdo herë kafsha nxirrte nga një tingull të trishtuar. Pse është kaq i durueshëm, pse kaq dashamirës, pse nuk e kafshon? Djali e shikon në syrin e djathtë. Ai është i futur brenda zgavrës së tij si një top qelqi, i errët dhe i zbrazët. Nuk pulitet kur ai e trazon me gishta, vetëm picërron fare pak. Pyet veten sesi është të jesh si ky gomar. Të jesh mbyllur në një shpirt gomari, me një kokë gomari mbi supe, me mendime gomari, si mund të ndihesh?

Mban frymën dhe dëgjon. Era: zhurma në zhurmë pas zhurmave të tjera, zukatje, fëshfërima, kruajtje, rënkime dhe kërcitje. Pëshpëritjet e gjetheve sipër pëshpëritjes së zërave; përsëri i duhet të mbajë vesh vetëm për njëfarë kohe dhe mund t'i kuptojë ato. Fillon të zukatë edhe vetë, por tingulli i zërit të tij i duket i çuditshëm.

Atëherë vëren se thasët e miellit janë shtrënguar me një litar; një të gjatë, që shkon nga një thes në tjetrin. I lehtësuar, nxjerr thikën dhe fillon të latojë drurët pranë rrënjëve.

Sapo e lidh litarin fort në lartësinë e gjoksit midis dy pemëve, ndihet më mirë. Kontrollon tendosjen, pastaj heq këpucët, ngjitet lart dhe kacavirret në mes, me krahët e shtrirë. Qëndron atje lart, përpara karrocës dhe gomarit, mbi shtegun e rrëmuar. Humbet ekuilibrin, bie dhe ngjitet përsëri menjëherë. Një bletë ngrihet nga kaçuba, ulet përsëri dhe zhduket mes gjelbërimit. Djali fillon të lëvizë ngadalë. Gati sa nuk ia del të mbërrijë në skajin tjetër, por më pas bie. Qëndron shtrirë për njëfarë kohe. Pse të ngrihet? Rrokulliset në shpinë. I duket sikur koha ka ngecur. Diçka ka ndryshuar: era vazhdon të pëshpëritë dhe gjethet vazhdojnë të lëvizin; stomaku i gomarit kërcet me zhurmë, por të gjitha këto nuk kanë asnjë lidhje me kohën. Më parë ishte *tani*, edhe tani është *tani*, edhe në të ardhmen, kur gjithçka të jetë ndryshe dhe të ketë njerëz të tjerë dhe askush përveç Zotit të mos dijë më shumë për të, për Agnetën, për Klausin dhe mullirin, edhe atëherë do të jetë akoma *tani*.

Ripi qiellor sipër tij është kthyer në blu të errët dhe tani është i mbuluar me një gri prej kadifeje. Hijet zbresin poshtë rrënjëve të pemëve dhe befas

aty poshtë bëhet mbrëmje. Drita sipër mpikset në një shkëndijëzë të vogël. Dhe pastaj bëhet natë.

Ai qan. Por, askush nuk është aty ta ndihmojë dhe, për shkak se mund të qash vetëm për një kohë të shkurtër, para se të të mbarojnë forca dhe lotët, ai më në fund pushon sërisht. Ka etje. Agneta dhe Haineri e morën me vete katruven me birrë, Haineri e vari në sup dhe askush nuk mendoi t'i linte diçka për të pirë. Buzët i janë tharë. Duhet të ketë ndonjë burim afër, por si ta gjejë?

Zhurmat tani janë më të ndryshme se gjatë ditës: tingujt e kafshëve, të ndryshëm; era ndryshe dhe degët kërcasin po ndryshe. Mban vesh. Duhet të jetë më i sigurt atje lart. Fillon të ngjitet nëpër një pemë. Por është e vështirë, kur thuajse mezi sheh. Degët e holla thyen dhe lëvorja e plasaritur ia pret gishtat. Një këpucë i rrëshqet nga këmba; ai e dëgjon duke u shkapetur nga një degë në degën tjetër. Duke u kacavjerrë pas trungut, shtyhet përpjetë dhe ia del të mbërrijë edhe pak më lart. Pastaj nuk mundet më. Për njëfarë kohe mbetet varur. Mendoi se mund të flinte në një degë të gjerë, duke u mbështetur në trung, por tani e kupton se kjo është e pamundur. Nuk ka asgjë të butë në një pemë dhe duhet të rrisht tërë kohën ngjitur pas saj, që të mos biesh. Një degë e shtrëngon fort mbi gjunjë.

Në fillim mendon se mund të durojë, por befas dhimbja bëhet e padurueshme. Dega në të cilën ulet gjithashtu i sjell dhimbje. Mendon për përrallën me shtrigën e keqe dhe vajzën e bukur, për kalorësin dhe mollën e artë: a do ta marrë vesh ndonjëherë sesi përfundon përralla?

Zbret përsëri poshtë. Është e vështirë në errësi, por është i shkathët dhe nuk bie në tokë. Vetëm se nuk mund ta gjejë më këpucën. Sa mirë, të paktën gomari është aty. Djali e përqafton kafshën e butë që kutërbon erë.

I bie ndër mend se nëna e tij mund të kthehej. Nëse ka vdekur gjatë rrugës për në shtëpi, ajo mund t'i fanitej befas. Ta llastonte, duke i pëshpëritur diçka dhe t'i tregonte fytyrën e saj të tjetërsuar. Mendimi ia ftoh gjakun. A mund të jetë e vërtetë, që, nëse e ke dashur shumë një person në një çast, në çastin tjetër të vdesësh nga frika, nëse ky person të shfaqet sërish? Ai mendon për Gritën e vogël, e cila vitin e shkuar takoi babanë e saj të vdekur kur mbledhte kërpudha: ai nuk kishte sy dhe ishte duke ecur një pëllëmbë sipër tokës. Mendon për kokën që gjyshja pa shumë vjet më parë në gurin ndarës, pas fermës Shteger, *ngrije fundin, vajzë e vogël*, dhe nuk ishte fshehur askush pas gurit, por guri papritmas kishte sy dhe buzë, *vetëm ngrije dhe trego çfarë ke nën të!*

Gjyshja ia tregoi këtë histori kur ishte i vogël; tani ajo ka vdekur prej shumë kohësh, dhe trupi i saj duhet të jetë tretur, sytë do t'i jenë bërë gurë dhe flokët bar.

Ai e bind veten të mos mendojë për gjëra të tilla, por nuk ia del mbanë dhe, mbi të gjitha, nuk mund të fshijë dot një mendim: Agneta më mirë të ketë vdekur, më mirë të jetë përpirë nga më i thelli ferr i përjetshëm, sesa t'i shfaqet befas nga shkurret, si fantazmë.

Gomari përpëlitet, drurët kërcasin aty afër, diçka afrohet, pantallonat e tij mbushen me ngrohtësi. Një trup masiv kalon pranë dhe zhvendoset përsëri, pantallonat e tij tani bëhen të ftohta dhe të rënda. Gomari hungëroi, edhe ai e ndjeu. Çfarë të ishte vallë? Tani midis degëve duket një shkëlqim i gjelbër, më i madh se i një xixëllonje, por më pak i ndritshëm dhe imazhe të ethshme ngarendin në kokën e tij nga frika. Ai ka vapë, pastaj ka ftohtë. Pastaj përsëri nxehtë. Dhe, pavarësisht gjithçkaje, mendon: Agneta, e gjallë ose vdekur qoftë, nuk duhet ta dijë se i ka mbushur brekët, përndryshe do ta rrahë.

Dhe, kur e sheh atë duke dënesur shtrirë nën një kaçubë, që është edhe fasha mbi të cilën varet disku i tokës nga hëna, një pjesë e mendjes së tij të hallakatur i thotë se ndoshta po përgjimet, i lodhur nga frika dhe nga gjithë zemër-rrahja, i lënë në mëshirën e fuqive

të tij të pakta, mbi tokën e ftohtë dhe në zhurmën e natës së pyllit, pranë gomarit që gërhet lehtë. Kështu, ai nuk e di që e ëma, në të vërtetë jo shumë larg prej tij, gjendet shtrirë mbi tokë duke u përpëlitur dhe duke rënkuar, nën një kaçubë që nuk duket shumë më ndryshe nga kaçuba e ëndrrës së tij: një pemë dëllinje plot me kokrra madhështore. Atje gjendet shtrirë ajo, në errësirë.

Agneta dhe shërbëtori morën rrugën e shkurtër, ajo ndihej shumë e dobët për të marrë shtegun e gjatë dhe kështu u afruan shumë pranë lirishtës së “Zonjës së Ftohtë”. Agneta shtrihet përtokë dhe nuk ka më fuqi dhe as zë të bërtasë, ndërsa Haineri është ulur pranë saj, e në prehër të tij qenia e porsalindur.

Shërbëtori mëdyshet, do të largohet. Çfarë e mban atë tani? Kjo grua do vdesë dhe, nëse ai gjendet aty rrotull, do të thonë se ai është fajtori. Gjithmonë kështu është. Nëse ndodh diçka dhe një shërbëtor gjendet afër, faji është i shërbëtorit.

Ai mund të zhduket pa u parë kurrë, asgjë nuk e mban në fermën e Roiterit, ushqimi nuk është i mjaftueshëm dhe i zoti nuk është aspak i mirë me të, e rreh aq shpesh, sa rreh edhe djemtë e tij. Pse të mos i lërë aty shtrirë nënën dhe fëmijën? Bota është e madhe, thonë shërbëtorët, është e lehtë të gjendet një zotëri tjetër, ka mjaft ferma të reja dhe, ka diçka më të mirë se vdekja, kudo që të kërkosh.

E di, që nuk duhet të gjendet në pyll natën, është i uritur dhe i etur, sepse ktruven e birrës e humbi diku gjatë rrugës. Mbyll sytë. Kjo e ndihmon paksa. Kur mbyll sytë, je me veten; nuk ka njeri tjetër që të bëjë diçka për ty, atje brenda je vetëm ti. Kujton livadhet që përshkonte kur ishte fëmijë, kujton bukën e porsa pjekur (nuk ka shijuar kurrë më bukë aq të mirë, prej asaj kohe), kujton edhe një burrë që përdorte një shkop për ta goditur, mbase ishte i ati, por ai nuk e di mirë. Dhe kështu, u largua nga ai burri dhe u gjend diku gjetkë, pastaj iku përsëri edhe prej aty ku gjendej. Të vraposh është diçka e mrekullueshme. Nuk ka asnjë rrezik të mos shpëtosh, nëse ke këmbë të shpejta.

Por këtë herë nuk po vrapon. Po mban fëmijën, po mban edhe kokën e Agnetës dhe, kur ajo përpiqet të ngrihet, i bëhet mbështetje dhe e qetëson.

Prapëseprapë, Agneta nuk do të kishte ardhur dot me këmbët e saj, nëse nuk do të kujtohej për më të fuqishmin e të gjitha kuadrateve. Mos e harro atë, i tha Klaus, përdore vetëm në rast nevoje. Mund ta shkruash, vetëm nuk lejohet ta thuash kurrë! Dhe kështu ajo përdori çastet e fundit të kthjelltësisë në mendjen e saj, për të gdhendur gerrat në tokë. Filloi me SALOM AREPO, por nuk diti si të vazhdojë më tej; të shkruarit është tri herë i vështirë, nëse nuk e ke mësuar kurrë dhe nëse është errësirë dhe ke

hemorragji. Më pas i shpërfilli udhëzimet e Klausit dhe thirri me zë të ngjirur: “Salom Arepo Salom Arepo!”. Tashmë, kur edhe vetë fragmentet shpalosën forcë, kujtesa i kthehet sërish e i bie ndër mend edhe pjesa tjetër.

SALOM
AREPO
LEMEL
OPERA
MOLAS

Vetëm për shkak të kësaj që tha mundi ta ndiente fuqinë; forcat e mbrapshta u zhdukën, u zhduk hemorragjia dhe fëmija rrëshqiti mes dhimbjesh nga trupi i saj, si përmes llavës së hekurit të nxehtë.

Ajo do të kishte dashur të qëndronte atje, shtrirë. Por e di se, kush ka humbur shumë gjak, nëse qëndron shtrirë, do të mbetet përgjithmonë ashtu.

- Ma jep fëmijën.

Ai ia jep.

Ajo nuk mund ta shohë, thua se është e verbër, aq e zezë është nata, por kur e mban krijesën e vogël, ndien se është akoma gjallë.

Askush nuk do të dijë për ty, mendon ajo. Askush nuk kujtohet, vetëm unë, nëna jote dhe unë nuk harroj,

sepse nuk duhet të harroj. Sepse të gjithë të tjerët do të të harrojnë.

Këtë u tha ajo edhe tre të tjerëve, që i vdiqën gjatë lindjes. E me të vërtetë, për secilin ajo ende di gjithçka që është për t'u ditur: aromën, peshën; si çdo herë më parë, një formë paksa më ndryshe është në duart e saj. Ata nuk patën kurrë emra. Gjunjët e saj këputen. Haineri e mban. Për një moment, tundimi është i madh, për t'u shtrirë përsëri. Por ajo ka humbur shumë gjak, “Zonja e Ftohtë” nuk është larg dhe *njerëzit e vegjël* mund ta gjejnë. Ia dorëzon Hainerit fëmijën dhe dëshiron të ecë, por rrëzohet menjëherë shtrirë mbi rrënjë e shkarpë dhe ndien sa e thellë është nata. Pse reziston në fakt njeriu? Do të ishte shumë e lehtë. Thjesht ta lijë veten të lirë. Ja, kaq e lehtë.

Në vend të kësaj, i hap sytë. Ndien rrënjët nën vete. Dridhet nga të ftohtit dhe kupton se është akoma gjallë. Ngrihet përsëri. Hemorragjia i ka pushuar. Haineri ia zgjat foshnjën; ajo e merr dhe menjëherë vëren se nuk ka më jetë në trupin e saj, kështu që ia jep përsëri Hainerit, sepse i duhen të dyja duart për t'u mbajtur fort mbi një trung peme. Ai e vendos mbi tokë, por ajo i bërtet dhe ai e ngre sërish. Sepse, natyrisht, nuk mund ta lesh këtu: myshqet do të rriten mbi të, bimët do ta mbështjellin, brumbujt do banojnë në gjymtyrët e saj, shpirti i saj nuk do të prehej dot kurrë.

Në atë moment ndodh që Klausi në papafingon e mullirit gati mbytet nga parandjenja se diçka nuk është në rregull. Ai mërmërit shpejt një lutje, spërkat një majë gishti mandrake të grirë në flakën vibruese të kandilit të tij. Oguri i keq konfirmohet: në vend të flakërojë, zjarri shuhet menjëherë. Një erë e fortë dhe e mprehtë mbush dhomën.

Në errësirë, Klausi shkruan në mur një katror me fuqi mesatare:

MILON
IRAGO
LAMAL
OGARI
NOLIM

Atëherë, për t'u siguruar, thotë shtatë herë me zë të lartë: *Nipson anomimata mi monan ospin*. E di që kjo thënie është greqisht. Nuk e di se çfarë do të thotë, por lexohet njësoj si përpara edhe prapa, dhe fjalitë e këtij lloji kanë fuqi të veçantë. Pastaj shtrihet përsëri në dyshemenë e fortë prej druri, për të vazhduar punën.

Në këtë kohë shikon lëvizjen e Hënës si çdo natë. Përparimi i saj aq i ngadaltë është dëshpërues. Hëna ngrihet diku në vend tjetër nga ai i një nate më parë, orbita e saj nuk qëndron kurrë e njëjtë. Për shkak se,

me sa duket, askush nuk mund ta shpjegojë këtë gjë, Klaus i vendosi ta sqarojë vetë çështjen.

“Nëse diçka nuk e di askush, - i kishte thënë dikur Volf Hytneri, - ne duhet ta zbulojmë!”

Hytneri, mësuesi i tij ishte parashikues fati dhe ekzorcist besnik, rojtar nate me profesion. Klaus Ulenshpigeli kishte qenë pranë tij në shërbim për një dimër të tërë dhe asnjë ditë nuk kalon pa menduar me mirënjohje për të. Hytneri i mësoi atij kuadratet, thëniet dhe përdorimin e barishteve të fuqishme dhe Klausit kurrë nuk i shpëtoi asnjë fjalë, kur Hytneri i tregonte për *njerëzit e vegjël* dhe *njerëzit e mëdhenj*, për të vjetrit e parahistorisë, për njerëzit e nëntokës dhe shpirtrat e ajrit; dhe i thoshte të mos u besonte shumë studiuesve, sepse nuk dinin asgjë, por nuk dorëzoheshin kurrë, që të mos e humbnin mëshirën e princave të tyre e, kur Klaus i u shpërngul që aty, pas shkrirjes së dëborës, kishte marrë me vete në thesin e tij tre libra nga koleksioni i Hytnerit.

Në atë kohë ai nuk dinte të lexonte, por më vonë e mësoi një pastor në Augsburg, të cilin e shëroi nga reumatizmi dhe, kur u largua edhe prej aty, mori gjithashtu edhe tre libra nga biblioteka e pastorit. Të gjithë librat ishin të rëndë; një duzinë prej tyre në thesin mbi shpinë i rëndonin si plumb. Shumë shpejt iu bë e qartë se ai ose duhej t'i kthente librat mbrapsht ose t'i

vendoste në mënyrë ideale në një vend të fshehtë, larg rrugëve të mëdha, sepse librat janë të shtrenjtë, jo të gjithë pronarët ishin ndarë vullnetarisht prej tyre dhe, nëse nuk do të kishte fat, Hytneri mund t'i shfaqej papritur në derë, të hidhte ndonjë mallkim mbi të dhe t'i kërkonte atë që i përkiste.

Fati mori udhën e tij, kur kishte vërtet shumë libra për të tërhequr me vete. Atij i pëlqente vajza e mullixhiut, ajo ishte e bukur, kishte humor dhe forcë; edhe një i verbër mund ta dallonte që ky e pëlqente. Nuk ishte e vështirë për ta fituar, ai ishte i mirë në vallëzim, njihte thëniet e duhura dhe barishtet për të fituar një zemër, dinte më shumë se kushdo tjetër në fshat dhe kjo gjë i pëlqeu asaj. I ati në fillim kishte dyshime, por asnjë nga shërbëtorët e tjerë nuk dukej se do ta merrte përsipër mullirin, kështu që ia dha. Për njëfarë kohë gjithçka shkonte mirë.

Më vonë ai ndjeu zhgënjimin e saj. Në fillim më rrallë, pastaj më shpesh. Dhe pastaj vazhdimisht. Asaj nuk i pëlqenin librat e tij, nuk i pëlqente që ai donte të zgjidhte enigmat e botës; dhe është e vërtetë, kjo është detyrë e madhe, që nuk të lë shumë forcë për asgjë tjetër, veçanërisht për punët e përditshme të mullirit. Papritur edhe Klausit iu duk si një gabim: çfarë po bëj këtu, ç'lidhje kam unë me retë e miellit, çfarë dua me fshatarët budallenj, që përpiqen gjithmonë

të mashtrojnë kur paguajnë, çfarë lidhje kam unë me shërbëtorin budalla, që nuk bën kurrë atë që i thua? Nga ana tjetër, siç i thotë shpesh vetes, jeta thjesht të çon diku - nëse nuk do të ishe këtu, do të ishe diku tjetër dhe gjithçka do të ishte po aq e çuditshme. Sidoqoftë, ai është vërtet i shqetësuar në lidhje me pyetjen: mos do të shkojë në ferr, pasi ka vjedhur kaq shumë libra. Por, dija duhet të përmblihet, aty ku ajo ndodhet; ai nuk ka për qëllim të vegjëtojë, pa dyshim.

E meqë nuk gjendet askush për të biseduar, kjo gjë nuk është aq e lehtë. Ti lodhesh shumë, por askush nuk dëshiron t'i dëgjojë mendimet e tua se çfarë është qielli, si formohen gurët, mizat dhe jeta që lëviz vazhdimisht; në cilën gjuhë flasin engjëjt me njëri-tjetrin, si Zoti e krijoi veten Zot dhe se si duhet ta krijojë atë prapë, ditë pas dite, sepse, nëse ai nuk e bën, gjithçka do të ndalet nga një moment në tjetrin - kush, nëse jo Zoti, duhet ta ndalojë botën thjesht të mos jetë? Klausit i janë dashur muaj për disa libra dhe vite për libra të tjerë. Disa i di përmendësh, edhe pse ende nuk i kupton. Të paktën një herë në muaj kthehet i pashpresë te libri i trashë latinisht, që vodhi nga një famulli e djegur në Trier. Nuk ishte ai që e vuri zjarrin, por qëllloi aty afër, ndjeu erën e tymit dhe shfrytëzoi rastin. Pa atë, libri do të ishte djegur. Ai ka të drejtë për këtë. Vetëm se nuk mund ta lexojë.

Janë shtatëqind e gjashtëdhjetë e pesë faqe, të shtypura me shkronja të vogla dhe disa foto, që duket se mund të vijnë nga ëndrrat e këqija: njerëz me koka zogjsh, një qytet me kulla të larta e me dhëmbë mbi një re, nga e cila shiu bie në formë resh të gjata e të holla, një kalë me dy koka mbi një shteg pylli, një insekt me krahë të gjatë, një breshkë që ngjitet lart në qiell, duke u kacavjerrë nëpër një rreze dielli.

Fleta e parë, në të cilën gjendet edhe titulli i librit, mungon; dikush e ka grisur këtë fletë bashkë me faqet njëzet e tre dhe njëzet e katër, si dhe ato me numër pesëqind e nëntëmbëdhjetë dhe pesëqind e njëzet. Klaus i ka qenë te prifti tri herë bashkë me librin dhe i është lutur për ndihmë, por çdo herë ai e ka kthyer në mënyrë të vrazhdë dhe i ka sqaruar se këtë të drejtë e kanë vetëm njerëzit e shkolluar, që merren me shkrimet latine. Në fillim Klaus i mendoi t'i dërgonte ndonjë mallkim të butë mbi shpinë - reumatizëm ose ndonjë murtajë minjsh në shtëpi, ose qumështin e keq - por më pas e kuptoi se prifti i varfër i fshatit, që vetëm pi dhe përsërit veten tërë kohën në predikim, nuk e kuptonte as vetë latinishten. Kështu që u dorëzua, se këtë libër, i cili ka të ngjarë të mbajë çelësin e gjithçkaje, nuk do mund ta lexojë dot kurrë.

E kush mund ta mësonte atë latinisht këtu, në një mulli të braktisur nga Zoti?

Megjithatë, në vitet e shkuara ai bëri shumë zbulime. Në thelb, tani e di se nga vijnë gjërat, si u krijua bota dhe pse gjithçka është ashtu si është: fryma, substancat, shpirtrat, druri, uji, qielli, lëkura, gjinkallat. Hytneri do të ishte krenar për të. Nuk do të kalojë shumë kohë dhe ai do t'i mbyllë edhe boshllëqet e fundit. Atëherë, do të shkruajë vetë një libër, në të cilin do të gjenden të gjitha përgjigjet, dhe pastaj studiuesit në universitetet e tyre do të mahniten, do të turpërohen dhe do të shkulin flokët.

Nuk do të jetë e lehtë. Duart e tij janë të mëdha dhe gypi i pendës i thyhet gjithmonë midis gishtërinjve. Duhet të ushtrohet shumë, para se të mund të mbushë një libër të tërë me shenja merimange prej boje. Por, kjo duhet të ndodhë, sepse ai nuk mund të mbajë në kujtesë përgjithmonë gjithçka që ka zbuluar. Tashmë është bërë shumë dhe po e dëmton; shpesh i merren mendtë nga e gjithë dija që mbart në kokë.

Ndoshta në një moment do të jetë në gjendje t'i mësojë të birit diçka. Ka vënë re se i biri ndonjëherë e dëgjon ndërsa ha, pothuajse kundër dëshirës së tij dhe përpiqet të mos vërehet kjo gjë. Ai është i hollë dhe shumë i dobët, por duket i zgjuar. Kohët e fundit Klausi e kapi duke zhongluar me tre gurë, shumë lehtë dhe pa mundim - kotësi e madhe kjo, por është një shenjë se fëmija mund të mos jetë aq indiferent

sa të tjerët. Djali e pyeti para pak kohësh se sa yje ka gjithsej dhe, duke qenë se ai i ka numëruar kohët e fundit, nuk kishte si t'i përgjigjej pa krenari. Ai shpreson se fëmija që mban Agneta në bark të jetë përsëri djalë; të jetë me fat, madje edhe më i fortë, në mënyrë që të mund ta ndihmojë më mirë në punë dhe më pas t'i mësojë diçka.

DysHEMEJA prej dërrasash është shumë e ashpër. Por, nëse do të shtrihej në të butë, do të binte në gjumë e s'do ta shikonte dot hënën. Klausi instaloi me ngulm një rrjetë me fije të holla në dritaren e papafingos - gishtat e tij janë të trashë dhe të ngathët dhe leshi i tjerë nga Agneta është i ashpër. Por, më në fund arriti ta ndante dritaren në kuadrate të vogla dhe pothuajse të barabarta.

Kështu që ai rri shtrirë dhe vështro. Koha kalon. Ai vuan. Sytë i mbushen me lot. Ti nuk mund të flesh, i thotë vetes, nuk mund të biesh në gjumë në asnjë mënyrë!

Më në fund doli hëna, prej argjendi dhe pothuajse e rrumbullakët, me njolla si prej bakri të pistë. U shfaq në rreshtin e poshtëm dhe jo në kuadratin e parë, siç do të priste Klausi, por në të dytin. Pse kështu? Ai pulit sytë. Sytë i dhembën. Lufton kundër gjumit dhe kotet, zgjohet sërish dhe kotet përsëri, por tani është zgjuar dhe vështro: Hëna nuk është më në rreshtin e

dytë, por në rreshtin e tretë nga poshtë, në kuadratin e dytë nga e majta. Si ndodhi kjo? Fatkeqësisht, kuadratet nuk janë të së njëjtës madhësi, sepse leshi është mbledhur, ngaqë nyjat janë shumë të trasha - po, pse sillet hëna kështu? Është një yll i zakonshëm, i pabesë dhe gënjeshtar; nuk është rastësi që fotografia e saj nëpër letra vendoset për zhdukjen dhe tradhtinë.

Për të regjistruar kur dhe ku është hëna, duhet ditur koha, po si drejtin duhet ta lexosh kohën, përveçse në pozicionin e Hënës? Diçka e tillë mund të të bëjë të çmendesh! Përveç kësaj, njëra prej fijeve të leshit sapo i është këputur; Klausi ngrihet në këmbë dhe përpiqet ta lidhë një me gishtat e tij eshtakë. Dhe, kur thuajse ia ka dalë, shfaqet një re. Drita përhapet e zbehtë rreth skajeve të saj, por nuk është më e mundur të thuhet saktësisht se ku është Hëna. Ai mbyll sytë që i dhembnin.

Kur vjen në vete, në mëngjes herët duke u dridhur nga i ftohti, ka parë ëndrra me miell. Nuk është e lehtë ta shpjegosh, por kështu i ndodh gjithmonë. Në të kaluarën shihte ëndrra plot dritë dhe zhurmë. Kishte muzikë në ëndrrat e tij, ndonjëherë edhe shpirtrat flisnin me të. Por kjo ishte shumë kohë më parë. Sot sheh ëndrra me miell.

Kur drejtoi trupin, i pafuqishëm, e kuptoi se nuk ishte ëndrra e miellit që e zgjoi, por ishin zëra nga

jashtë. Në këtë kohë? Ai kujtohet i shqetësuar për ogurin e natës së shkuar. Përkulet nga dritarja dhe në të njëjtin moment megjulla gri e pyllit shpërhapet dhe shfaqen Agneta dhe Haineri duke çaluar.

Ata ia kishin dalë vërtet, përballë të gjitha atyre që u ndodhën. Në fillim shërbëtori i kishte mbajtur të dy, gruan e gjallë dhe fëmijën e vdekur; pastaj nuk mundej më dhe Agneta po ecte vetëm e mbështetur tek ai, pastaj fëmija u bë shumë i rëndë dhe tepër i rrezikshëm për të, sepse një i vdekur që nuk është pagëzuar tërheq fantazmat, si ato nga lart qiellit dhe ato nga thellësia e tokës, ndaj Agneta duhej ta mbante vetë. Kështu, ata e gjetën udhën e kthimit.

Klaus i vërvitet poshtë shkallëve, pengohet mbi shërbëtorët që gërhasin, shtyn një dhi në anë, hap derën dhe mbërrin në kohë për të pritur Agnetën, që po shembej përtokë. E shtrin me kujdes dhe e prek në fytyrë.

E ndien frymëmarrjen e saj, i vizaton një pentagram mbi ballë, me majën përsipër natyrisht, me qëllim që ta shërojë, pastaj merr frymë thellë dhe thotë me një frymë: *“Ju nuk duhet ta bëni këtë, ju duhet të fryni të gjitha pemët, të zbrazni gjithë ujin, të ngjisni të gjitha malet dhe të shmangni të gjithë engjëjt e Perëndisë, dhe të gjitha kambanat do të bien, dhe të gjitha meshat do të këndojnë dhe të gjithë evangjelistët do të lexojnë psalme lutjesh për shëndetin e saj”*.

Ai di vetëm afërsisht se çfarë kuptimi ka kjo thënie e lashtë dhe nuk njeh ndonjë lutje më të fuqishme për të trembur fantazmat e natës.

Tani do të ishte më mirë zhiva, por ai nuk ka më, ndaj në vend të saj i bën shenjën e zhivës mbi bark dhe kryqin në formën e tetës, që i përket Hermesit, Mercuriusit të madh; vizatimi i vetëm nuk funksionon edhe aq mirë si merkuri i vërtetë, por është më mirë se asgjë. Pastaj ai i bërtet Hainerit: - Shko në papafingo, merr orkidenë! - Haineri pohon, futet në mulli dhe ngjitet nëpër shkallë, duke iu marrë fryma. Vetëm kur mbërriti lart në dhomë dhe nuhati erën e drurit dhe letrave të vjetra, duke parë i çoroditur fijet e leshit të endura në dritare, u kujtua se as nuk e dinte se çfarë ishin orkidetë.

Kështu u shtri në dysheme, përkuli kokën mbi jastëkun e mbushur me sanë, në të cilën shihej gjurma e kokës së mullixhiut dhe ra në gjumë.

Dita po agon. Pasi Klausi e çon në mulli gruan e tij, livadhi mbushet me vesë dhe dielli lind; dielli i mëngjesit i jep rrugë dritës së mesditës. Dielli arrin në zenit dhe pastaj fillon të zbresë. Pranë mullirit tani ka një grumbull dheu të freskët, të sapo hedhur: aty u mbulua fëmija i paemër, që nuk u pagëzua dhe, për këtë arsye, nuk lejohet ta çojnë në varreza.

Agneta nuk vdes. Kjo i befason të gjithë. Ndoshta për shkak të forcës së saj, ndoshta thëniet e Klausit,

mbase orkideja, edhe pse nuk është shumë e fortë; bimët zvarranike apo lulevilet do të kishin qenë më mirë, por për fat të keq ai i përdori rezervat e tij të fundit për Maria Shtelingun, fëmija i të cilës lindi i vdekur; përflitet se ato e kanë ndihmuar më pas, sepse ajo ra shtatzënë me Anselm Melkerin dhe jo me të shoqin, por Klausit nuk i interesonte kjo gjë. Pra, Agneta nuk vdiq dhe, vetëm kur ajo u ul e këqyri përreth e lodhur, thirri një emër në fillim ngadalë, pastaj me zë të lartë e më në fund ulëriti e shqetësuar, të gjithë e kuptuan se e kanë harruar djalin, karrocën, gomarin dhe miellin e shtrenjtë.

Por, dielli së shpejti do të perëndojë. Është tepër vonë për t'u nisur në rrugë. Kështu, filloi edhe një natë tjetër.

Klaus i largohet herët në mëngjes me dy shërbëtorët, Sepin dhe Hainerin. Ai ka rënë në mendime, Haineri nuk thotë asgjë, çfarëdo qoftë, ndërsa Sepi fishkëllen qetësisht me vete. Meqenëse janë burra dhe janë tre vetë, ata nuk kanë pse t'i shmangen udhës, por mund të kalojnë direkt mospërmas lirishtës së kullotave të vjetra. Pema e keqe qëndron atje e zezë dhe e madhe dhe degët e saj kryejnë lëvizje, që degë të tjera nuk do t'i bënin. Burrat përpiqen të mos shohin andej. Kur gjenden përsëri në pyll, marrin frymë të lehtësuar.

Mendimet e Klausit kthehen herë pas here te fëmija i porsavdekur. Edhe pse ishte vajzë, humbja dhemb. Është zakon i mirë, thotë ai me vete, të mos i duash fëmijët e tu shumë herët. Agneta ka lindur shumë herë, por vetëm një ka mbijetuar, ai është i hollë e i dobët dhe as nuk dihet nëse u ka mbijetuar dy netëve në pyll.

Dashuria për fëmijët - më mirë, të luftosh kundër saj. Edhe me qenin njeriu nuk afrohet shumë; edhe nëse duket miqësor, ai mund të të sulet. Njeriu gjithmonë duhet të mbajë distancë midis vetes dhe fëmijëve të tij, ata vdesin shumë shpejt. Çdo vit që kalon, mësohesh më shumë me një qenie të tillë. Fiton besim, i lejon vetes ta duash. Dhe, befas, ajo zhduket.

Pak para mesditës ata zbulojnë gjurmët e *njerëzve të vegjël*. Ndalojnë krejt të kujdesshëm dhe pas një shqyrtimi të hollësishëm Klaus i kupton se po shkojnë drejt jugut, larg nga këtu. Përveç kësaj, *njerëzit e vegjël* nuk janë shumë të rrezikshëm në pranverë, vetëm në vjeshtë bëhen të papërgjegjshëm dhe të çmendur.

Ata e gjetën vendin në orët e vona të pasdites. Pothuajse do ta kalonin, sepse u shmangën pak nga rruga, gjethnaja poshtë pemëve ishte e dendur, mezi kuptohet se ku po shkon. Por, më pas Sepi ndjeu erën e ëmbël e të athët. Ata shtynë degët mënjane, thyen

degë të tjera, vunë duart para hundëve. Era bëhej më e fortë në çdo hap që hidhnin. Dhe ja, aty është karroca, e mbuluar nga një re mizash. Thasët janë shqyer, toka është zbardhur nga mielli. Diçka është pas karrocës. Duket si një tufë lëkurësh të vjetra. Duhet një moment, për të kuptuar se ato janë tepricat e gomarit. Vetëm koka mungon.

- Ndoshta e ka bërë ujku, - thotë Sepi dhe rreh krahët për të shtyrë mizat.

- Do të dukej ndryshe, - thotë Klaus.

- “Zonja e Ftohtë?”

- Asaj nuk i interesojnë gomarët.

Klaus përkulet dhe e prek.

Një prerje e drejtë, pa shenja kafshimi askund. S’ka asnjë dyshim, se kishte ndodhur prej thikës.

Ata thërrasin djal. Mbajnë vesh, thërrasin përsëri. Sepi hedh sytë përpjetë dhe hesht. Klaus dhe Haineri vazhdojnë të thërrasin. Sepi qëndron i ngrirë.

Tani edhe Klaus vështron përpjetë. Atë e pushton tmerri, e mban mbërthyer dhe e shtrëngon edhe më fort, aq sa mendon se po mbytet. Diçka rri pezull përmbi ta, e bardhë nga koka te këmbët, si e ngrirë dhe, megjithëse po errësohet, mund të shihen sytë e mëdhenj, dhëmbët e zhveshur, fytyra e ngërdheshur. Ndërsa tani që ata janë si të shushatur, dëgjojnë një zhurmë të largët, që tingëllon si ngashërim, por nuk është ashtu. Akëcili që gjendet mbi ta, po qesh.

- Zbrit poshtë, - thërret Klaus.

Djali, sepse ai është në të vërtetë, tallet dhe nuk lëviz. Ai është krejt lakuriq, krejt i bardhë. Duhet të jetë mbështjellë me miell.

- O Zot, - thotë Sepi. - O Zot i madh e mëshirëplotë! Ndërsa Klaus shih përjetë, vëren diçka që nuk e kishte dalluar më parë, diçka shumë të çuditshme. Ajo që djali mban mbi kokë, ndërsa kukuris dhe qëndron lakuriq mbi një litar pa u rrëzuar, nuk është kapelë.

- O Virgjëreshë e Shenjtë, - thotë Sepi, - ndihmona dhe mos na braktis.

Haineri gjithashtu bën kryq.

Klaus nxjerr thikën dhe, me dorën që i dridhet, gërvisht një pentagram mbi një trung: majën në të djathtë, formën e mbyllur krejt. Në të djathtë gërvisht një alfa, në të majtë një omega, pastaj mban frymën, numëron ngadalë deri në shtatë dhe mermërit një formulë magjike: “Shpirtrat e botës së epërme, shpirtrat e nëntokës, të gjithë shenjtorët, virgjëreshë mëshirëplotë, na qëndro pranë në emrin e trinisë së Zotit”.

- Zbrite poshtë, - i thotë ai Sepit. - Prite litarin!

- Pse unë?

- Sepse kështu them unë.

Sepi e vështron dhe nuk lëviz. Mizat i fluturojnë mbi fytyrë, por ai nuk i largon.

- Atëherë, shko ti, - i thotë Klaus i Hainerit.

Haineri e hap dhe pastaj e mbyll gojën. Nëse nuk do të ishte për të aq e vështirë të fliste, tani do të thoshte se sapo kishte zvarritur dhe shpëtuar një grua nëpër pyll; krejtësisht i vetëm, ai gjeti edhe rrugën. Do të thoshte se gjithçka ka një kufi, përfshirë edhe durimin e më të butit. Por, duke qenë se të folurit nuk është puna e tij, mbledh supet dhe vështron tokën me kokën ulur.

- Atëherë ti, - i thotë Klaus i Sepit. - Dikush duhet ta bëjë këtë gjë. Unë kam reumatizëm. Ti do të ngjitesh tani ose do të pendohesh për gjithë jetën. Ai përpiqet të kujtojë thënien, që i detyron njerëzit të binden, por nuk i bien ndër mend fjalët.

Sepi lëshon mallkime të tmerrshme dhe fillon të ngjitet. Rënkon, degët nuk e lejojnë të mbahet mirë dhe duhet të përpiqet me të gjitha forcat të mos e vështrojë siluetën e bardhë.

- Ç'është kjo? - thërret Klaus i zemëruar. - Çfarë të ka hyrë brenda?

- Djalli i madh, i madh, - i thotë djali me zë të hareshëm.

Sepi zbret përsëri. Dëgjimi i kësaj përgjigjeje shkoi përtej fuqive të tij. I ra ndër mend kur e hodhi djalin në përrua dhe, nëse ai ende e mban mend dhe është i zemëruar, tani nuk është koha të takohet me të. Ndaj hidhet në tokë sërish dhe shtrëngon kokën.

- Atëherë, ti! - i thotë Klaus i Hainerit.

Por ai rrotullohet pa thënë asnjë fjalë, vrapon larg dhe zhduket në dendësinë e pemëve. Për njëfarë kohe dëgjohej ende. Pastaj jo më.

- Ngjitu përsëri, - i thotë Klaus i Sepit.

- Jo!

- *Mutus dedit*, - mërmërit Klaus i, i cili tani i kujton fjalët e formulës, - "*mutus dedit nomen*"...

- Asgjë nuk të ndihmon, - i thotë Sepi. - Unë nuk e bëj.

Pjesa e poshtme e pemës kërcet, degët thyhen, Haineri është rikthyer. I ka rënë ndër mend se së shpejti do bjerë nata. Ai nuk mund të rrijë vetëm në pyllin e errët, nuk mund ta përballojë përsëri. I largon mizat me tërbim, përkulet mbi një trung peme dhe përpëlitet.

Kur Klaus i dhe Sepi largohen prej tij, vërejnë se djali ndërkohë qëndron pranë tyre. Ata kërcëjnë përpjetë përsëri të tmerruar. Si zbriti kaq shpejt? Djali heq atë që mbante në kokë: një copë koke e mbuluar me lesh me dy veshë të gjatë gomari. Flokët e tij janë të ngjitura nga jaku.

- Për hir të Zotit, - thotë Klaus i. - Për hir të Marisë, të Atit dhe Birit.

- Ishte kohë e gjatë, - thotë djali. - Askush nuk erdhi. Ishte thjesht qejf. Vetëm zërat! Qejf i madh.

- Çfarë zërash?

Klausi vështron përreth. Ku është pjesa tjetër e kokës së gomarit? Sytë, nofullat me dhëmbë, tërë kockat e mëdha të kafkës, ku janë të gjitha?

Djali gjunjëzohet ngadalë. Pastaj përkulet anash duke qeshur dhe nuk lëviz më.

Ata e kapin, e mbështjellin në një batanije dhe e heqin larg nga karroca, nga mielli, nga gjaku. Pengohen nëpër errësirë për njëfarë kohe, derisa ndihen të sigurt për ta ulur fëmijën. Nuk ndezin as zjarr dhe nuk flasin me njëri-tjetrin, për të mos ndjellë asgjë t'u afrohet. Djali bërtet në gjumë, lëkura e tij përvëlon. Degët kërcasin, dhe era pëshpërit; me sytë mbyllur Klausi mërmërit lutje dhe thënie magjish, çka ndihmon disi, sepse pak nga pak ndihen më mirë. Ndërsa lutet, ai përpiket të kuptojë se sa do t'i kushtojë e gjitha kjo: karroca e shkatërruar, gomari i ngordhur dhe, mbi të gjitha, do t'i duhet të zëvendësojë miellin. Me çfarë do të paguajë ai për këtë?

Djalit i bien ethet në orët e para të mëngjesit. Kur zgjohet, pyet në mëdyshje se me çfarë i janë ngjitur flokët dhe pse trupi i tij është i bardhë. Pastaj mbledh supet dhe nuk mendon më, gjë që ka rëndësi e, kur i thonë se Agneta është gjallë, gëzohet dhe qesh. Rrugës gjejnë një përrua, ai lahet; uji është aq i ftohtë, sa dridhet i gjithi. Klausi e mbështjell përsëri në

batanije dhe nisen sërish. Gjatë rrugës për në shtëpi djali tregon përrallën që dëgjoji nga Agneta. Me një shtrigë, një kalorës dhe një mollë të artë, dhe në fund gjithçka përfundon mirë: princesha martohet me heroin, plaka e keqe vdes si miu në çark.

Pas kthimit në mulli, në shilten e tij me kashtë pranë sobës, djali bie në gjumë aq thellë natën, thua se asgjë nuk mund ta zgjojë më përsëri. Ai është i vetmi që mund të flejë, sepse fëmija i vdekur kthehet sërish: vetëm një shkëndijë në errësirë, një dënesje e lehtë, më shumë një si hukamë sesa zë. Për njëfarë kohë vjen nga pjesa e prapme e kthinës së drunjtë, ku janë shtrirë Klausit dhe Agneta, por nuk mund të shkojë në shtratin e prindërve, sepse pentagramet në derën e tyre e mbajnë atë larg, ndaj futet në dhomën ku janë shtrirë përreth sobës së ngrohtë djali dhe shërbëtorët. Është i verbër dhe i shurdhër dhe nuk kupton asgjë; përmbys kovën e qumështit, përdridhet në peshqirët e porsalarë në raftin e kuzhinës dhe ngatërrohet në perdet e dritares para se të zhduket - në retinë, ku të papagëzuarit ngrijnë nga i ftohti i akullt qindra e mijëra vjet, para se Zoti t'i falë.

Disa ditë më vonë Klausit dërgon djalin në fshat te Ludovig Shtelingu, kovaçi. Klausit i duhet një çekiq i ri, por nuk duhet të jetë i shtrenjtë, sepse është në borxhe të mëdha ndaj Martin Roiterit, që kur humbi ngarkesën e miellit.

Djali mbledh tre gurë nga rruga. Hedh lart të parin, pastaj të dytin, pastaj kap të parin dhe e hedh përsëri, pastaj hedh të tretin, kap të dytin dhe e hedh përsëri, pastaj kap të tretin dhe e hedh, pastaj përsëri të parin - tani të tre gurët janë në ajër. Duart e tij bëjnë lëvizje rrethore dhe gjithçka rrjedh vetvetiu. Gjithë hileja është të mos mendosh dhe të mos e shikosh pjerrët ndonjërin prej gurëve. Duhet të jesh shumë i kujdesshëm dhe njëkohësisht të bësh sikur ata nuk janë fare aty.

Kështu, i ndjekur nga gurët, ai kalon pranë shtëpisë së Hana Krelit dhe përmes fushës së Shtegerit. Përpara shtëpisë së kovaçit i hedh gurët në baltën e lagur dhe hyn brenda.

Ai vendos dy monedha mbi kudhër. Dy të tjera i ka ende në xhep, por kovaçi nuk duhet ta dijë.

- Janë pak, - thotë kovaçi.

Djali mbledh supet, i merr dy monedhat dhe kthehet nga dera.

- Prit, - thotë kovaçi. Djali ndalet.

- Duhet të më japësh më shumë.

Djali tund kokën.

- Nuk bën kështu, - i thotë kovaçi. - Nëse do të blesh diçka, duhet të bësh pazar.

Djali shkon drejt derës.

- Prit!

Kovaçi është madhosh, barku i tij i lakuriq është plot me qime, ai ka një leckë të lidhur rreth kokës, fytyrën e ka të kuqe dhe plot pore. Të gjithë në fshat e dinë që shkon natën në shkurre me Ilse Melkerin, vetëm burri i Iلسes nuk e di, ose mbase e di dhe bën sikur nuk e di, sepse si mund të armatosesh përballë një kovaçi. Kur prifti predikon kundër imoralitetit të dielave, ai gjithmonë shikon kovaçin dhe ndonjëherë Iلسen. Por, kjo nuk i pengon fare ata të dy.

- Janë shumë pak, - thotë kovaçi.

Por, djali e di se ka fituar tashmë dhe fshin ballin. Nxehtësia rrezaton nga flaka, hijet kërcejnë në mur. Ai vë dorën në zemër dhe betohet: - Nuk kam me vete më shumë se kaq, për Zotin.

Kovaçi i zgjat çekiçin, me fytyrë të zemëruar. Djali e falënderon me edukatë dhe ecën ngadalë drejt derës, në mënyrë që monedhat në xhep të mos tingëllojnë. Kalon pranë shtëpive të Jakob Brantnerit, Melkerit dhe Tamit, deri në sheshin e fshatit. A është Nela atje? E, me të vërtetë, ajo është atje, e ulur nën stërkala uji, në murin e pusit.

- Prapë ti, - thotë ai.

- Atëherë, largohu, - thotë ajo.

- Largohu ti.

- Unë isha më parë këtu

Ai ulet pranë saj. Të dy zgërdhihen.

- Këtu ishte një tregtar, - thotë ajo. - Ai tha se Kajzeri tani do t'u presë kokat të gjithë zotërinjve të lartë të Bohemisë.

- Edhe mbretit?

- Mbretit të Dimrit? Po, edhe atij. - Kështu e thërrisnin, sepse ishte mbret vetëm për një dimër, pasi bohemianët i vunë kurorën e tyre. Ai arriti të arratiset dhe do të kthehet në krye të një ushtrie të madhe, sepse mbreti i Anglisë është babai i gruas së tij. Ai do të pushtojë sërish Pragën, do të heqë Kajzerin dhe do të bëhet vetë Kajzer.

Hana Kreli vjen me një kovë dhe diç po bën në buzë të pusit. Uji është i pistë, nuk mund të pihet, por përdoret për larje dhe për bagëtitë. Kur ishin të vegjël ata pinin qumësht, por prej disa vjetësh janë rritur, aq sa të pinë birrë të holluar. Të gjithë në fshat hanë qull dhe pinë birrë të holluar. Edhe Shtegersët e pasur. Për Mbretin e Dimrit dhe për Kajzerin ka ujë trëndafili dhe verë, por njerëzit e zakonshëm pinë qumësht dhe birrë të holluar nga dita e parë e deri në të fundit.

- Praga, - thotë djali.

- Po, - thotë Nela! - Praga.

Të dy mendojnë për Pragën. Vetëm sepse është thjesht një fjalë, që tingëllon po aq e këndshme si nga një përrallë; ata nuk dinë asgjë tjetër rreth saj.

- Sa larg është Praga? - pyet djali.

- Shumë larg.

Ai bërtet, thua se kjo do të ishte një përgjigje: - Po Anglia?

- Po ashtu, shumë larg.

- Me siguri duhet ecur një vit deri atje.

- Edhe më gjatë.

- A shkojmë atje? - Nela qesh.

- Pse jo? - pyet ai.

Ajo nuk përgjigjet dhe ai e di se tani duhet të jenë të kujdesshëm. Një fjalë e gabuar mund të ketë pasoja.

Djali më i ri i Peter Shtegerit i dha Else Brantnerit një fyell prej druri vitin e shkuar dhe, për shkak se ajo e pranoi, të dy tani janë fejuar edhe pse nuk e pëlqejnë aspak njëri-tjetrin. Çështja shkoi deri te taksidari në zyrat e qytetit, i cili nga ana e tij ia përcolli atë zyrtarit që merrej me ligjet, ku u vendos që nuk kishin ç'të bënin: një dhuratë është një premtim dhe një premtim vlen para Zotit. Të ftosh dikë në një udhëtim nuk është dhuratë, por është pothuajse një premtim. Djali e di këtë dhe ai e di që Nela e di; gjithashtu, të dy e dinë se duhet të ndryshojnë temën.

- Si është babai yt? - pyet djali. - Është shëruar nga reumatizmi?

Ajo tund kokën. - Unë nuk e di se çfarë bëri babai yt. Por ajo që bëri, e ndihmoi.

- Thënie dhe barishte.

- A do t'i mësosh edhe ti? A do të mundesh edhe ti ndonjëherë të shërosh njerëzit?

- Më qejf kam të shkoj në Angli.

Nela qesh.

Ai ngrihet. Ka një shpresë të pakuptuar se ajo do ta pengojë të ikë, por ajo nuk lëviz.

- Në festën e ardhshme të ekuinoksit diellor, - thotë ai, - do të kërcej mbi zjarr si të tjerët.

- Edhe unë.

- Ti je vajzë!

- Vajzë, por edhe ta fus turinjve.

Ai largohet pa e kthyer fare kokën prapa. E di që kjo gjë është e rëndësishme, sepse, nëse e kthen, fiton ajo.

Çekiçi është i rëndë. Shtegu i drurëve përfundon përpara shtëpisë së Heinerlingut, ai devijon rrugën dhe e shkurton, duke ecur përmes barit të gjatë. Kjo nuk është krejt e parrezikshme, për shkak të *njerëzve të vegjël*. Mendon për Sepin. Që nga nata në pyll, shërbyesi ka frikë prej tij dhe i ka qëndruar në një largësi të sigurt, e cila është e dobishme. Sikur ta dinte se çfarë ndodhi në pyll. Ai nuk dëshiron të mendojë për këtë. Kujtesa është një gjë e çuditshme: jo vetëm që vjen dhe shkon ashtu si dëshiron, por mund ta bësh atë të ndritshme dhe ta fshish si një ashkël pishe. Djali mendon për të ëmën, e cila vetëm

sa ka mundur të ngrihet përsëri në këmbë dhe, për një moment, mendon edhe për vogëlushen e vdekur, motrën e tij, shpirti i së cilës tani është në të ftohtë, sepse nuk e pagëzuan.

Ndalet dhe shikon lart. Litari do të duhej të tendosej mbi kurora pemësh, nga njëra kullë kishe në tjetrën, nga fshati në fshat. Ai hap krahët dhe përfytyron këtë. Pastaj ulet mbi një gur dhe vëzhgon se si shpërhapen retë. Është bërë vapë dhe ajri po mbushet me avull. Ai djersitet, e vendos çekiçin pranë vetes. Befas ndihet i përgjumur dhe i uritur, por ka akoma orë deri te koha e qullit. Po sikur të mund të fluturojë? Të rrahë krahët, të shkëputet nga litari, të ngjitet më lart, më lart? Këput një kërcell bari dhe e ngjesh mes buzëve. Kërçelli ka shije të ëmbël, të lagësht dhe paksa pikante. Shtrihet në bar dhe mbyll sytë, në mënyrë që rrezet e diellit të bien të ngrohta mbi buzët e tij. Lagështia e barit ia përshkon tejprtej rrobat.

Një hije i bie përsipër. Djali hap sytë.

- A të tremba?

Djali ngrihet ndenjur dhe tund kokën. Të huajt janë të rrallë këtu. Ndonjëherë vjen nga qendra përmbaruesi dhe herë pas here vijnë edhe tregtarë. Por, ai nuk e njeh këtë të huaj. Është i ri, pak pa u burrrëuar. Ka mjekër të vogël, mban veshur jelek, pantallona gri prej stofi të mirë dhe çizme të gjata.

Sytë e tij janë të ndritshëm dhe kureshtarë.

- A ke imagjinuar se si do të ishte, sikur të mund të fluturoje?

Djali vështron të huajin i ngrirë.

- Jo, - thotë i huaji, - nuk ishte magji. Nuk mund të lexohen mendimet. Askush nuk mundet. Por, kur një fëmijë hap krahët e tij, qëndron në majë të gishtave dhe shikon lart, ai mendon të fluturojë. E bën atë, sepse akoma nuk mund ta besojë plotësisht se nuk do të fluturojë kurrë. Zoti nuk na lejon të fluturojmë. Zogjtë e bëjnë, por jo ne.

- Në një moment, ne të gjithë mund të fluturojmë, - thotë djali. - Kur të kemi vdekur.

- Pasi njeriu ka vdekur, thjesht është i vdekur. Atëherë gjendet shtrirë në varr. Derisa Zoti të kthehet të na gjykojë.

- Kur kthehet ai sërish?

- A nuk ta ka thënë prifti këtë?

Djali mbledh supet. Sigurisht, prifti në kishë flet shpesh për këto gjëra, për varrin, për gjykimin, për të vdekurit, por ai ka një zë monoton dhe më shumë është i dehur.

- Në fund të kohës, - thotë i huaji. - Vetëm se të vdekurit nuk mund ta ndiejnë kohën, ata janë të vdekur, kështu që mund të thuhet: menjëherë. Sapo vdes, fillon dita e gjykitimit.

- Edhe babai im kështu thotë.
- Babai yt është i mësuar?
- Babai im është mullixhi.
- A ka mendime? A lexon?
- Ai di shumë, - thotë djali. - I ndihmon njerëzit.
- I ndihmon?
- Kur janë të sëmurë.
- Ndoshta mund të më ndihmojë edhe mua.
- Je i sëmurë?

I huaji ulet në tokë pranë tij.

- Çfarë mendon ti, a do të qëndrojë dielli apo do të bjerë përsëri shi?

- Ku ta di unë?
- Po ti je nga këto anë.
- Shiu po vjen përsëri, - thotë djali, - ngaqë bie shi

shpesh, moti është pothuajse gjithmonë i keq. Kjo është arsyeja pse korrja e grurit është aq e keqe, kjo është arsyeja pse mulliri nuk merr grurë të mjaftueshëm, kjo është arsyeja pse të gjithë janë të uritur. Ishte më mirë në të kaluarën. Të moshuarit mbajnë mend verën e gjatë, por mbase edhe e imagjinojnë atë kohë, kushedi, ata janë pleq.

Babai im mendon se engjëjt kalërojnë mbi retë e shiut dhe na shohin ne këtu poshtë.

- Retë janë prej uji, - thotë i huaji. - Askush nuk ulet mbi to. Engjëjt kanë trupa të bërë nga drita dhe nuk

kanë nevojë për asnjë mjet. Si demonët. Ata janë prej ajri. Kjo është arsyeja pse djalli quhet Zoti i Qiejve.

Ai ndalet, sikur mban vesh fjalinë e vet, dhe shikon me shprehje thuajse kureshtare majat e gishtërinjve të tij. - E megjithatë, - vazhdon, - ata nuk janë asgjë tjetër, përveçse grimca të vullnetit të Zotit.

- Edhe djajtë?

- Sigurisht.

- Djajtë, a janë vullneti i Zotit?

- Vullneti i Zotit është më i madh se gjithçka e imagjinueshme. Është aq i madh, sa mund të mohojë veten. Një gjëgjëzë e vjetër thotë: A mund ta krijojë Zoti një gur aq të rëndë, sa të mos e ngrejë dot vetë? Kjo tingëllon si paradoks. A e di se çfarë është një paradoks?

- Po.

- Vërtet?

Djali pohon me kokë.

- Çfarë është, atëherë?

- Ju jeni paradoks, edhe babai juaj mashtrues është i tillë.

I huaji qëndron i heshtur për një moment, pastaj cepat e gojës së tij tërhiqen përpjetë në një buzëqeshje të hollë.

- Ky në të vërtetë nuk është paradoks, përgjigjja e saktë është: Sigurisht që ai mund ta krijojë atë. Por, më

pas ai mund të ngrejë pa asnjë mundim gurin, që më parë nuk mundej. Zoti është shumë gjithëpërfshirës, për të qenë njësh me vetveten. Kjo është arsyeja pse ekziston Zoti i Ajrit dhe bashkëpunëtorët e tij. Prandaj ekziston edhe gjithçka tjetër, që nuk është Zot. Prandaj ekziston bota.

Djali vendos një dorë para fytyrës. Dielli tani është çliruar nga retë, një sorrë e zezë fluturon aty pranë. Po, po, mendoj, kështu duhet fluturuar, është shumë më mirë sesa të ecësh mbi litar. Por, meqë nuk mund të fluturosh, atëherë ecja në litar është gjëja e dytë më e mirë.

- Do të kisha qejf të njihesha me babanë tënd.

- Djali tund kokën shpërfillës. - Më mirë nxito, - thotë i huaji. - Pas një ore fillon shiu.

Djali tregon diellin i habitur.

- A i sheh ato retë e vogla atje tej? - pyet i huaji.

- Po ato të zhvendosurat krejt larg? I grumbullon me njëra-tjetrën era që vjen nga lindja dhe sjell ajër të ftohtë dhe ato sipër nesh mbështillen prej tij e pastaj mund të ftohen edhe më shumë; pastaj uji bëhet i rëndë e bie mbi tokë. Nuk ka engjëj të ulur mbi re, por prapë ia vlen të shikohen, sepse ato sjellin ujë dhe bukuri. Si quhesh ti?

Djali i thotë emrin.

- Mos harro çekiçin, Til. - I huaji kthen shpinën dhe largohet.

Klausuri ndihet i zymtë këtë mbrëmje. Fakti që nuk mund të zgjidhë problemin e grurit i rri para sysh mbi tavolinë dhe në zemër.

Është çështje e ndërlikuar. Nëse keni një pìrg me grurë para jush dhe hiqni një kokërr prej tij, prapë keni një pìrg para jush. Tani merrni edhe një kokërr tjetër. A është prapë një pìrg aty? Po. Natyrisht. Merr edhe një tjetër. A është prapë një pìrg aty? Natyrisht. E kështu me radhë. Kjo është e thjeshtë: një grumbull kokrrash gruri nuk mund të bëhet diçka tjetër, që nuk është grumbull kokrrash gruri, vetëm nëse se ti heq nga një kokërr të vetme prej tij. Gjithashtu, kurrë nuk mund të bëhet grumbull me kokrra gruri një gjë që nuk është grumbull me kokrra, nëse ti shton vetëm një kokërr.

E megjithatë: nëse heq kokërr pas kokrrë, në një moment grumbulli nuk është më një grumbull. Në një pikë ka vetëm disa kokrra në dysheme, të cilat nuk mund t'i quajmë grumbull, edhe me dëshirën më të mirë. Dhe, nëse vazhdohet kështu, vjen një moment dikur, kur merr kokrrën e fundit dhe nuk ka asgjë tjetër mbi dysheme. A është një kokërr gruri një grumbull? Pa dyshim, jo. Po asgjë fare? Jo, asgjëja nuk është një grumbull. Sepse asgjëja është asgjë.

Por, cila kokërr gruri është ajo, e cila bën që grumbulli të mos jetë më grumbull? Kur ndodh kjo,

në të vërtetë? Klausi e luajti qindra herë këtë lojë, ai mbushi me qindra grumbuj gruri në imagjinatën e tij dhe pastaj tërhoqi kokrra të veçanta me mendjen e tij. Por, nuk e gjeti momentin vendimtar. Madje e largoi edhe Hënën nga vëmendja e nuk mendoi shpesh për fëmijën e vdekur.

E provoi këtë pasdite realisht. Gjëja më e vështirë ishte ngjitja e aq shumë gruri të pabluar në papafingo, pa humbur asgjë, sepse të nesërmen Peter Shtegeri vjen të marrë miellin: Klausi ulërin dhe kërcënon shërbëtorët të kenë kujdes, sepse ai nuk mund të përballojë më shumë borxhe. Agneta i quajti “bagëti me brirë”, por ai i tha asaj të mos përzihej në gjëra, që për gratë janë shumë të vështira për t’u kuptuar; pas kësaj ajo u kap me të, më pas ai i tha asaj të ketë kujdes, pastaj ajo e goditi aq fort me pëllëmbë, sa atij iu desh të ulet për një çast. Kjo gjë ndodh shpesh mes tyre. Në fillim ai ndonjëherë ia kthente goditjen Agnetës, por kjo nuk ishte kurrë gjë e mirë për të, ai është më i fortë, por ajo zakonisht është më e tërbuar dhe në çdo mosmarrëveshje fiton ai që ka zemërimin më të madh; kështu ai ka kohë që ka hequr dorë prej goditjes ndaj së shoqes, sepse, për fat të mirë, aq shpejt sa i vjen zemërimi asaj, po aq edhe i fluturon.

Pastaj ai fillon punën në papafingo. Në fillim i zhytur në mendime dhe i ndërgjegjshëm për të

verifikuar grumbullin me secilën kokërr, por kohë pas kohë i dërsitur dhe i lodhur e, në pasditen e vonë, i zbardhur nga dëshpërimi. Diku, në krahun e djathtë të dhomës, ka vendosur një grumbull të ri, ndërsa në të majtin diçka, që mbase mund të quhej po grumbull gruri. Pak çaste më vonë, majtas, ende ishte një grusht plot me kokrra. Po ku ishte kufiri, në fakt? Është gati të qajë. Ai gëlltit qullin e tij, rënkon dhe dëgjon shiun që bie. Qulli si gjithmonë ka shije të keqe, por për njëfarë kohe ia heq mendjen zhurma e shiut. Pastaj i ra ndër mend se është njësoj si të bësh krahasimin me pikat e shiut: sa pika më pak duhet të bien, që të mos ketë më shi? Ai rënkon. Ndonjëherë i duket si të ishte vullneti i Zotit gjatë krijimit të botës, që të çorodiste arsyen e një mullixhiu të varfër. Agneta i vendos dorën mbi sup dhe e pyet nëse dëshiron edhe pak qull.

- Po, - i thotë ia lehtë, - faleminderit.

Atë çast dëgjohej kërcitja e derës.

Klausi kryqëzon gishtat në shenjë mbrojtjeje. Pëshpërit një thënie, bën ca shenja në ajër dhe vetëm atëherë bërtet: - Kush është aty, në emër të Zotit? - Të gjithë e dinë se nuk hapet dera kurrë, përpara se ai përjashta të thotë emrin e tij. Shpirtrat e këqij janë të fuqishëm, por shumica dërrmuese mund ta kapërcejnë pragon, vetëm nëse i ftoni ata brenda.

- Dy endacakë, - thërret një zë. - Në emrin e Krishtit, hapeni.

Klausi ngrihet, shkon te dera dhe shtyn shulin në anë.

Dikush hyn brenda. Nuk është aq i ri, por duket i fortë. Flokët dhe mjekra e tij pikojnë perlat e lagështa të ujit të shiut në stofin e trashë gri prej liri të palltos. Pas e ndjek një tjetër, shumë më i ri. Kur hedh sytë përreth dhe e sheh djalin, i endet një buzëqeshje nëpër fytyrë. Është i huaji i asaj pasditeje. - Unë jam doktor Osvald Tesimondi¹ nga *Shoqëria e Jezusit*, thotë i vjetri.

- Ky është doktor Kirheri². Na kanë ftuar të vijmë këtu.

- Ju kanë ftuar? - pyet Agneta.

- *Shoqëria e Jezusit*? - pyet Klausi.

- Jemi jezuitë.

- Jezuitë, - përsëriti Klausi. - Jezuitë të vërtetë, të vërtetë?

Agneta sjell dy karrige të tjera pranë tavolinës, të tjerët shtyhen së bashku.

¹ Oswald Tesimond (1563-1636) misionar jezuit anglez (shën. i përkth.).

² Athanasius Kircher (1602-1680) jezuit gjerman dhe dijetar (shën. i përkth.).

Klausi bën një përkulje të ngathët. Ai është Klaus Ulenshpigeli, - thotë për veten, - dhe kjo është gruaja e tij dhe ai djali i tij dhe ata shërbëtorët e tij. Ata rrallë presin vizita nga zotërinj të lartë. Ishte një nder. - Nuk kemi shumë, por ajo që kemi është edhe për ju. Këtu ka qull, aty birra e hollë dhe pak qumësht në shtambë. - Ai pastron fytyrën. - Mund të pyes, nëse jeni studiues?

- Kështu dua të mendoj, - përgjigjet doktor Tesimondi dhe merr një lugë me majat e gishtave. - Jam doktor i mjekësisë dhe teologjisë, gjithashtu kimist i specializuar në dragontologji. Doktor Kirheri merret me shenja okulte, me studime kristalesh dhe me natyrën e muzikës, - ai merr një lugë qull, shtrembëron fytyrën dhe e largon lugën sërish.

Për një moment bie heshtja. Pastaj Klausi përkulet përpara dhe pyet nëse i lejohet të bëjë një pyetje.

- Sigurisht, - thotë doktor Tesimondi. Mënyra se si ai flet është diçka e pazakontë: disa nga fjalët në fjalitë e tij nuk janë aty ku njeriu pret të jenë dhe ai i thekson ato ndryshe; çka tingëllon sikur ka gurë në gojë.

- Çfarë është dragontologjia? - pyet Klausi. Në dritën e dobët të qirinjve të gjatë mund të vërehet se faqet e tij janë përflakur.

- Studimi i natyrës së dragoit.

Shërbëtorët ngrenë kokën. Shërbyesja ngelet me gojën hapur.